

TÓTH ISTVÁN GYÖRGY

Raguzai Bonifác, a hódoltság első pápai vizitátora (1581–1582)

Egy öreg raguzai ferences szerzetes térített 1581 őszén az akkor már majdnem három évtizede török uralom alatt élő Temesváron. Bár öltözéke valószínűleg nem árulta el, nemcsak ferences barát volt, hanem püspök is, és egyben a pápa teljhatalmú megbízottja: Raguzai Bonifác a hódolt Magyarország első pápai vizitátoraként jött a temesvári beglerbég székhelyére.

Bonifác püspök mögött hosszú út állt: mielőtt a Temes-parti városba ért volna, bejárta Boszniát és Hercegovinát, majd Szlavóniát és Baranyát. További nagy terveket forgatott a fejében: nemcsak Erdélyt akarta vizitálni, de azt is elhatározta, hogy felkeresi Moldvát és Havasalföldet is. Nagyratörő elképzeléseiből azonban semmi sem lett. Már betegon érkezett Temesvárra, ahol pár hónappal később meghalt, egyik kísérője, Bartolomeo Sfondrato jezsuita pedig megháborodott. (Bár ügyével később már maga a jezsuita generális is foglalkozott, és különféle tervek születtek arra, hogyan lehetne csellel eltávolítani Temesvárról a tébolyodott Sfondratót, végül elborult elmével a városban halt meg.)

A katolikus egyház gyökeres reformját hozó tridenti zsinat után Róma apostoli, azaz közvetlenül a pápa által kiküldött vizitátorok útján mérte fel az egyes országokban a katolikus egyház helyzetét, a tennivalókat, a katolikus reform feladatait és lehetőségeit. A zsinat után az első igazi reformpápa, V. (Szent) Piusz 1571-től apostoli vizitátorokat nevezett ki először a pápai államba, majd Itália többi tartományába, akik nemcsak vizitáltak, hanem egyházmegyei zsinatokat is tartottak, megismertették az alsópápsággal a tridenti zsinat előírásait.² A magyarországi katolikus egyház a reformáció évtizedeiben elszenvedett veszteségei következtében egész történelme során ekkor volt a legválóságosabb helyzetben. Különösen nehéz volt a katolikusok sora a török hódoltságban, amelynek a határait ez idő tájt rögzítette a drinápolyi béke (1568), itt a reformáció és a török hódítás hatására alig maradt katolikus pap. A hódoltsági egyházmegyéek katolikus püspökei, akiket a császár nevezett ki tisztükre, nem keresték fel a török uralom alatt élő híveiket, – még ha vállalkoztak volna is e veszélyes útra, a török aligha engedte volna meg, hogy a „bécsi király” embereinek tartott

1 *Wolfgang Reinhard: Il concilio di Trento e la modernizzazione della Chiesa.* In: *Il concilio di Trento e il moderno.* Ed. Paolo Prodi–Wolfgang Reinhard. Bologna, 1996. 27–54.

2 *Storia della Chiesa.* Ed. Hubert Jedin. VI. Riforma e Controriforma. Milano, 1993. 602–03.; *Adriano Prosperi: Tribunali della coscienza. Inquisitori, confessori, missionari.* Torino, 1996. 57–116., 551–599. *Storia dell'Italia religiosa.* II. L'età moderna. Ed. Gabriele De Rosa–Tullio Gregory. Bari, 1994. 36110.; *Ludwig von Pastor: Geschichte der Päpste.* IX. Freiburg, 1923. 53–56.; *Mario Rosa: Per la storia della vita religiosa e della Chiesa in Italia tra il Cinquecento e il Seicento.* In: *Religione e società nel mezzogiorno tra Cinque e Seicento.* Bari, 1976. 75–144.; *La Chiesa nell'età dell'assolutismo confessionale. Dal concilio di Trento alla pace di Westfalia.* Ed. Luigi Mezzadri. Roma, 1986. 20–26.; *Hubert Jedin: Delegatus Sedis Apostolicæ und bishöfliche Gewalt auf dem Konzil von Trient.* In: *Die Kirche und ihre Ämter und Stände.* Festgabe Joseph Kardinal Frings. Hrsg. Wilhelm Corsten–Augustinus Frotz–Peter Linden. Köln, 1960. 463–475.

megyéspüspökök a székhelyükön tartózkodjanak.³ Emiatt a pápa küldötteként vizitáló Bonifác püspök útja rendkívül fontos esemény volt a végveszélybe jutott hódoltsági katolikus egyház életében.

Raguzai Bonifác püspök 1581. évi magyarországi missziója eddig sem volt ismeretlen 4 ennek ellenére útja korántsem kapta meg azt a figyelmet a magyar történetírásban, amelyet a jelentőségénél fogva megérdemelt volna. A Hitterjesztés Szent Kongregációja (*Sacra Congregazione de Propaganda Fide*) római levéltárában sikerült Bonifác püspök kezétől olyan, eddig ismeretlen leveleket találnom, amelyek mind az első, 1572. évi – eddig csak utalásokból ismert – misszióját, mind pedig a második, 1581. évi útját új megvilágításba helyezik, és fontos adatokkal szolgálnak a töröknek hódolt keresztények életéről is.

Bonifác püspök a Ragusa melletti Lopud szigeten (olaszul Isola del Mezzon) született, ezért hívták Raguzai Bonifácnak (Bonifacio de Ragusa). A raguzai olasz–délsláv környezetben azonban a 16. századi szokásoknak megfelelően többféle családnévvvel is illették, és e nevek mögött az utókor több különböző személyt gyanított. Hívták a horvát Bonifacije Stefanović vagy Stivanić latinosított formájával Bonifacius de Stephanisnak, olaszul Bonifacio Stefaninak, és Bonifacio Drakolicának, Bonifacio Crassának is.⁵

Bonifác korán belépett az obszerváns ferences rendbe, amely a párizsi egyetemre küldte, itt szerzett doktori diplomát teológiából. 1551-ben a jeruzsálemi ferences kolostor gvárdiánja, a szentföldi provincia kusztosza és egyben apostoli (pápai) biztos lett. Ezt a rend szempontjára

- 3 *Hermann Egyed*: A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig. München, 1973. 228.; *Karácsonyi János*: Magyarország egyháztörténete. Bp. 1985. 127–130.; Magyarország története 1526–1686. Szerk. Pach Zsigmond Pál. Bp. 1985. 506–521. *Péter Katalin*; *Szakály Ferenc*: Virágkor és hanyatlás 1440–1711. Bp. 1990. 158–166.; *Zoványi Jenő*: A reformáció Magyarországon 1565-ig. Bp. 1986. 225–275. A hódoltsági egyháztörténet feladatairól: *Szakály Ferenc*: A hódoltsági katolikus egyháztörténet távlatairól. In: Katolikus egyháztörténeti konferencia, Keszthely, 1987. Szerk. Hólvényi György. Bp. é. n. 16–32.
- 4 Augustin Theiner az erre vonatkozó legfontosabb dokumentumokat (Archivio Segreto Vaticano, Róma, Archivum Arcis. I XVIII. 1851–1854.) – az akkor még zárt Vatikáni Levéltárból – már másfél évszázada közreadta. *Augustinus Theiner*: Annales ecclesiastici. III. Romae, 1856. 271–276. A múlt század végén további iratokat közölt róla a horvát ferences történetíró, *Jevasevije (Özséb) Fermendžin*: *Eusebius Fermend* in Acta Bosnae potissimum ecclesiastica. 7agrabiae, 1892. 310337.; *Uő*: Chronicon observantis provinciae Bosnae Argentinae ordinis Sancti Francisci Seraphici. Starine (Zagreb), 1890. 29–30. A Bonifác püspököt elkísérő jezsuitáról, Bartolomeo Sfondratóról pedig a 20. század elején *Veress Endre* több forráskiadványában tett közzé dokumentumokat, majd további leveleket publikált róla két jezsuita történész, a horvát *Miroslav Vanino* és a magyar *Lukács László*. *Veress Endre*: A kolozsvári Báthory-egyetem története lerombolásáig, 1603-ig. Erdélyi Múzeum 1906. 169–193., 249–263., 319–320.; *Uő*: Epistolae et aeta Iesuitarum Transylvaniae temporibus principum Báthory. I–II. Kolozsvár, Bp. 1911–1913.; *Miroslav Vanino*: Bartol Sfondrati u Temešvaru g. 1582. Vrela i prinosi (Sarajevo) 1934. 150–153.; Monumenta Antiquae Hungariae. Edidit: Ladislaus Lukács. (= MAH) 11. Romae 1976. 158., 209–226., 267–277. és 305. Bonifác útját röviden leírja: *Fraknói Vilmos*: Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szent-székkal. IE. Bp. 1903. 215–218.; A pécsi egyházmegye schematizmusa 1981. Szerk. Csigi Imre-Kneip István. Pécs, 1981. 74. (*Fricsy Ádám*).
- 5 Simeone Gliubich: Dizionario biografico degli uomini illustri della Dalmazia. Vienna, 1856. (Darkoliza); *Daniel Farlatus*: Illyricum Sacrum. VI. Venetiis 1800. 353–354. Bonifác püspök sokféle neve tévesztette meg a hódoltsági szlavóniai egyháztörténet monográfusát, aki az 1572-ben vizitáló Bonifacije Stivanićot és az 1581-ben vizitáló Bonifacije Drakolicát két különböző személynek gondolta. *Josip Buturac*: Katolička crkva u Slavoniji za turskoga vladanja. Zagreb, 1970. 58., 61., 165., 221, 226.

ból kiemelkedően fontos tisztséget 1560-ig töltötte be.⁶ Ezután részt vett a tridenti zsinat utolsó ülészakának munkájában, ahol a szentírás és a hagyomány szerepével foglalkozó teológusok közé delegáltatván kitént a szakértelmével. A zsinat bezárása után, 1564 elején IV. Piusz pápa kifejezett kérésére ismét a szentföldi ferencesek előljárója lett, de csak egy évre, mert a pápa 1564 novemberében a Raguzóhoz közeli, a városállamhoz tartozó Stagno (Stop) város püspökévé nevezte ki, ezt a tisztelet haláláig betöltötte.

Bonifác később mint író és mint diplomata is hírnévre tett szert. IV. Piusz pápa 1565ben Oroszországba, IV. (Rettegett) Iván cárhoz küldte mint személyes megbízottját, hogy megismertesse a cárral a tridenti zsinat határozatait. V. Piusz pápa követeként pedig II. Fülöp udvarában járt, hogy a szentföldi zarándoklatok védelméről tárgyaljon a spanyol királlyal.⁸ Más teológiai értekezések mellett, erről, a szentföldi kegyhelyekről és az oda vezető zarándoklatokról jelentetett meg Bonifác egy latin nyelvű kötetet 1573-ban Velencében.⁹

Személyében tehát a katolikus egyház igen tekintélyes, világlátott, tapasztalt és teológiai képzettségű képviselője kapta 1571-ben azt a megbízást, hogy keresse fel a töröknek hódolt Boszniát. V. Piusz pápa választása feltehetően azért esett Bonifácra, mert a Jeruzsálemben töltött évek alatt nagy tapasztalatot szerzett a török hatóságokkal való érintkezésben, és kiválóan tudott törökül.¹⁰ Másrészt pedig mint raguzni kiismerte magát a Balkánon, és az olasz mellett második anyanyelvűként beszélt az „illír”, azaz a délszláv (szerbhórvát) nyelvet, és mint a töröknek adózó városállam polgára, szabadon mozoghatott az oszmán birodalom területén.

V. Piusz pápa 1571. január 25-én rendelte el, hogy Bonifác keresse fel a boszniai obszerváns ferences rendtartományt, tartson tartományi káptalant és javítson mindazon, gnút szükségesnek lát.¹¹ Bonifác ekkor még nem apostoli vizitátorként utazott (az első apostoli

6 1555-ben a követként Isztambulban tartózkodó Veranesics Antal későbbi esztergomi érsek Raguzni Bonifácot kérte, hogy Jeruzsálemben keressen számára a maronitákról szóló könyveket: „Inquirendon Lm autem curaro fratri Bonifacio, monacho professionis Franciscanae, Ragusü oriundo, Asine commissario, viro religioso apprime dotto, et mini summa veteraque amicitia conjuncto imposui.” *Veranesics Antal* összes munkái. IV. Pest. 1859. 54.

7 *Necrologium fratrum minorum de observantia provinciae S. P. Francisci Ragusü. Analecta Franciscana. VI. Ad Claras Aquas (Quaracchi) 1917.* (= *Necrologium*) 423–424.; *Hierarchia catholica medii et recentioris nevi. III. Ed. Guilelmus Van Gulik–Conradus Eubel. Monasterii 1923.* 304.; *D. Farlatos: i. m. 353–354.*; *Girolamo Golubovich: Serie chronologica dei reverendissimi superiori di Terra Santa. Gerusalemme 1898.* 52. és 54.; *Annales minorum seu trium ordinum a Sancto Francisco institutorum. Ed. Caietanus Michelesius. Ad Claras Aquas (Quaracchi) 1933.* XX. 223., 352. vö. Uo. XXI. 294., XXII. 462–463. A stagni püspökséget, több évszázados szünet után, 1541-ben alapította újra III. Pál pápa. *Krunoslav Draganović: Le diocesi croate. In: Croazia Sacra. Roma, 1943.* 207.

8 *Necrologium 423–424.*; *D. Farlatos: i. m. VI. 353–354.*; *Jovan Radovics: Rimszka kunja i juznoszlovenszke zemlje od XVI. do XIX. veka. Beograd, 1950.* 4–6.

9 Bonifatius Stephanus Ragusinus: *Liber de perenni cultu Terrae Sanctae et de fruttuoso eius peregrinatione. Venetüs 1573.*

10 *E. Fermeđžin: Acta Bulgariae ecclesiastica. Zagrabiae 1887.* 393. Bonifác stagni püspök, írták róla 1578-ban San Severina bíborosnak, „huomo prudente et pratico del paese (ti. jól ismeri a török birodalom balkáni tartományait) ... et sa bonissime la lingua turchescha”.

11 *Annales minorum i. m. XX. 352.*; *E. Fermeđžin: Acta Bosnae i. m. 310.* A boszniai ferences provinciára: *Ivan Strazneranac: Povijest franjevačke provincije Bosne Srebrene. Zagreb, 1993.* 134–144.; *Srečko M. Džaja: Konfessionalität und Nationalität Bosniens und der Herzegowina. Voremanzipatorische Phase 1463–1804. München, 1984.* 152–163.; *Juraj Božićković: Kritički ispit popisa bosanskih vikara i provincijala (1339–1735). Beograd, 1935.* 60–71.

vizitátorokat V. Piusz még a pápai államba is csak ezután, 1571 folyamán küldte ki),¹² hanem a pápa mint obszerváns ferencset, a szentföldi provincia korábbi előjáróját delegálta a saját rendjéhez tartozó boszniai rendtartomány vizitálására és megreformálására.

1571 folyamán Bonifác eleget is tett e feladatnak, ennél többet azonban, – mint ezt most megtalált két levelében megírta V. Piusz utódának, az 1572 májusában megválasztott XIII. Gergelynek – a dühöngő pestis és az „oroszlánok módjára tomboló” törökök miatt abban az évben nem tehetett. (1571 májusában megalakult a Szent Liga, a keresztény hatalmaknak a pápa vezette törökellenes szövetsége, amely október 7-én Lepantónál nagy győzelmet aratott az oszmán flotta felett: a pápa és a szultán között a közelben dúló háború aligha segítette V. Piusz küldöttének, Bonifác püspöknek a misszióját.) A tél beálltával Bonifác feltehetőleg visszatért székhelyére, a dalmáciai Stagnóba. Idézett leveleinek tanúsága szerint azonban 1572-ben újabb körutat tett Boszniában, és ekkor a Dunán és a Száván túl, azaz a szlavóniai és a magyarországi török hódoltságban élő keresztény népekhez küldte a megbízottait, nyilván bosnyák ferenceseket.¹³ E keresztények közül néhányat magához hivatott, megvizsgálta és katolikusoknak találta őket. Ezek a szlavóniai és magyarországi keresztények, írta, „csodálatosan” ragaszkodnak a katolikus hithez, de sötétségben tévelyegnek, mert hitetlen módon élő (azaz: nyilván házias) és család (nyilván protestáns) papjaik vannak. Ezeket a papokat Bonifác, amikor a közelükben volt (*in locis cent fiterinnss vici nioribus*), megróta, hogy térjenek vissza az igazság fényéhez, a katolikus valláshoz. Tévedéseiket részletesen feljegyezte és megküldte az inkvizíciónak.¹⁴

Bonifác katolikus papokat kért a pápától e népek számára, ezt még V. Piusz pápa megígérte neki, aki azonban a halála miatt nem tudta teljesíteni az ígérteit. Válaszában XIII. Gergely megdicsérte Bonifác erőfeszítéseit a Dunán és a Száván túl lakó keresztények megsegítésére, de mivel ezek a népek a török zsarnoksága alatt élnek, ennél többet, írta, ez idő tájt nem tehet értük, sem pedig a tévedéseik ellen. (Ellentétben az itáliai tartományokkal, a török szandzsákokba nem lehetett inkvizitorokat küldeni!) Bonifác azt is javasolta, hogy a Dunán és a Száván túl lakó népek számára, azaz a magyarországi hódoltságba, a pápa nevezzen ki egy püspököt – ez a 17. században megvalósult belgrádi missziópüspökség előfutára lett volna. A javaslatot V. Piusz jóindulattal fogadta, és el is készült a püspökségre alkalmas ferencesek listája, de a pápa halála miatt a kinevezésre már nem került sor.¹⁵

1572-ben Bonifác püspök tehát nem jutott ugyan el a magyarországi török hódoltságba, de annak közvetlen szomszédságában járt, és alaposan tájékozódott az itteni katolikusok hely-

12 Storia della Chiesa i. m. VI. 602.

13 Raguzni Bonifác balkáni útja során beutazta „Thraciát”, azaz Bulgáriát is, és eljutott Szófiába, ahol sok katolikusot talált: *E. Fermend in Acta Bosnae* i. m. 311. Egy másik, a magyarországi hódoltságban kalandos életpályát bejárt raguzni ferences: *Tóth István György: Szulcjmán janicsár, más néven Raguzni Ulászló laikus ferences testvér levele Francesco Ingolinak, a Hitterjesztés Szent Kongregációja titkárnak*. In: A Ráday Gyűjtemény Évkönyve. VII. Szerk. Benda Kálmán–Szabó András. Bp. 1994. 191–193.

14 „Restava visitar li populi et li capi spiritual’ loro habhanti oltre li fiumi Danubio et Saua, la qual cosa agevolmente non si godeva far per la guera et gran peste, che tra in queste parti l’anno passato si ha eseguito, et la visita fu mandata”. Archivio storico della Sacra Congregazione de Propaganda Fide (= APF) Miscellanea varie. Vol. I/a. Fol. 53. vö. Uo. Fol. 67. Raguzni Bonifác levele XIII. Gergely pápához: 1572. dec. 18. Raguza, és Como bíboroshoz: 1573. jún. 12., Raguza.

15 *E. Fermend in Acta Bosnae* i. m. 310–311. XIII. Gergely pápa 1573. márc. 27-i levele Raguzni Bonifácnak. Ezt azonban Bonifác jún. 12-én még nem kapta meg, hiszen azt írta Como bíborosnak, hogy semmiféle választ sem kapott a pápának írt levelére. APF Mise. var. I/a. Fol. 67. Vö. Necrologium 423–424.

zetéről, valamint a protestáns prédikátorokról. Beszámolójából a török hódítás és a tridenti zsinat óta a pápa első ízben kapott közvetlen forrásból tájékoztatást az itteni katolikusokról.

A következő években Bonifác püspöki székhelyén tartózkodott, ahol 1573 szeptemberében élesen szembeszállt a pápa Raguzába küldött apostoli vizitátorával, Gianfrancesco Sormano di Milano montefeltrói püspökkel.¹⁶ Hamarosan azonban maga is hasonló feladatot kapott: 1580 februárjában X111. Gergely pápa bróvéjével apostoli vizitátorként az Oszmán Birodalom „északi és európai tartományaiba” küldte. A pápa további három bróvét adott Bonifácnak. Az egyik a török alatt élő keresztényeket buzdította, a másik búcsút hirdetett, a harmadik pedig széles körű felhatalmazást adott neki arra, hogy bárkit feloldozhasson akár az eretnekség vádjá alól is. A pápa Antonio Matković obszerváns ferences szerzetest, boszniai provinciálist és boszniai püspököt, és Bartolomeo Sfondrato raguzai jezsuitát, a loretói Casa Sacra gyóntatóját rendelte ki Bonifác kísérőjének.¹⁷

A pápa instrukciója meghagyta, hogy a vizitátor vigye magával a tridenti zsinat határozatait, a – nem sokkal korábban elfogadott – római katekizmust és könyveket az eretnekek tévedéseiről, amelyek segítségére lehetnek a velük folytatott vitában. Bonifác az eretnekek könyveit foglalja le és égesse el, miután mindegyikből egy példányt Rómába küldött, hogy megvizsgálhassák és megcáfolhassák azokat.¹⁸

Keressen fel minden templomot és kolostort, tartson vizsgálatot a szerzetesekről, papok-ról, püspökökről: megtartják-e a tridenti zsinat előírásait, kihirdették-e ennek rendelkezéseit?

Nagyon óvatosan vizsgálja meg, nehogy bajba keveredjék, hogy vissza lehetne-e szerezni az egyház javait, és azt, hogy fel lehetne-e állítani iskolákat, ahol a gyerekek írni-olvasni tanul-

16 *Augustinus Theiner*: *Vetera monumenta Slavorum Meridionalium historiam illustrantia*. II. Zagreb, 1875. 330–336. *Hierarchia catholica* i. m. 111. 195.; *Zdenko Zlatar*: *Our Kingdom come. The Counter-Reformation, the Republic of Dubrovnik, and the liberation of the Balkan Slavs*. Boulder, 1992. 165–166., aki azonban tévesen nevezi Sormanót feltrei püspöknek.

17 Bartolomeo Sfondrato előkelő, Cremonából Raguzába telepedett családból származott, 1569-ben Rómában lépett a jezsuita rendbe, ő volt az első raguzai jezsuita. 1576–77-ben Kotoróban (Cattaróban) volt misszionárius, majd 1578–80-ban loretói penitenciárius. *Miroslav Vanino*: *Prvi hrvati Isusovci*. Vrela i prinosi 1934. 48–49.; *Uő*: *Isusovci i hrvatski narod*. I. Zagreb, 1979. 3. 9–13., 34–35., 50.; *Georgius Bašić*: *Elogia Ragusinorum Jesuitarum*. Vrela i prinosi 1933. 8–10. *Mijo Korade*: *Hrvatski Isusovci XVI stoljeća (1553–1584)*. Vrela i prinosi 1983. 109.; *Tonč Trstenjak*: *Hrvatski katekizmi isusovačkih autora*. In: *Isusovci u Hrvata. (Isusovci na vjerskom, znanstvenom i kultumom području a Hrvata)*. Ed. Vladimir Horvat. Zagreb, 1992. 169–172. A korai jezsuita missziókra: *Bernard Dompnier*: *La Compagnie de Ksus et la mission de l'intérieur*. In: *Les jésuites de l'âge baroque 1540–1640*. Ed. Luce Giard Louis de Vaucelles. Paris, 1996. 155–179.; *Philippe Lécirmin*: *Pour une plus grande gloire de Dieu. Les missions jésuites*. Paris, 1991. 119–127.; *Jean Lacouture*: *Jésuites. Une multibiographie*. 1. Les conquérants. Paris, 1991. 297–361.

18 *E. Fermend* in *Acta Bosnae* i. m. 321–334. Az instrukció t580 februárjában kelt, így szerepel *E. Fermend* inkiadásában is a szöveg végén. A regesztában azonban *Fermend* intévedésből már „1582 mense Februario” dátumot adott meg, és ennek alapján sorolta be az 1582. évi iratok közé – mintha XIII. Gergely pápa Bonifácnak már a halála után adott volna instrukciót arra, hogy hogyan induljon útnak. Uo. 321. Antonio Matković, másként Antonio Poli vagy Polo nevét Antonio de Mattheinek vagy Antonio da Suttiescának is írták, horvát formája: Antun Matković. 1571-től boszniai ferences provinciális, 1573-tól boszniai püspök. APF SC Dalmazia Misc. Vol. 3. Fol. 189199/v. *Hierarchia catholica* i. m. III. 138.; *Miroslav Premrou*: *Serte dei vescovi romano-cattolici di Beograd*. Archivum Franciscanum Historicum. 1924. 492–1193.; *Josip Buturac*: i. n. 57–61.; *Domini Mandić*: *Franjevačka Bosna*. Rim (Roma), 1968. 164–165.; *Emanuel F. Hoško*: *Djelovanje franjevača Bosne Srebrené a Slavoniji, Srijemu, Ugarskoj i Transilvaniji tijekom XVI i XVII stoljeća*. In: *Povijesno-teološki simpozij u povodu 500. objećnice smrti bosanske kraljice Katarin*. Ed. Josip Turčinović. Sarajevo, 1979. (Analecta Croatica Christiana XVI.) 112–114.

nának, hogy ne járjanak a görögkeletiek iskoláiba. Derítse ki, hogy kiket lehetne a törökök alattvalói közül a pápa által Rómában alapított magyar és a loretoi illír kollégiumba küldeni? Ha másképpen nem megy, a tanulandó ifjakat kereskedők inasainak vagy szerzeteseknek öltöztetve kellene kicsempészni az Oszmán Birodalomból. (Rómában nyilván félték, hogy az értelemes fiúkat a török gyermekadó fejében elragadják.)

A vizitátor nemcsak szétosztogatandó viaszmedálokat, szobrocskákat, rózsafüzéreket, hanem két nagy ládát is vitt magával, ezekben több száz kisebb-nagyobb könyvvel: missá16kkal, katekizmusokkal, a tridenti zsinat határozataival, és sok más munkával. Főleg latin nyelvű kötetek voltak a ládákbán, de olasz, sőt – a görög rítusú „szakadórokra” gondolva – görög nyelvű kötetek is akadtak. Ezeket a szerzetesek és a világi papok között kellett szétosztania. Mint Sfondrato egyik leveléből kitűnik, a bosnyák barátok már az út kezdetén mohón rávetették magukat a könyvekre, kiváltva ezzel a jezsuita szerzetes rosszallását, aki félt, hogy a világi papoknak egy könyv sem jut.¹⁹

XIII. Gergely azt is elrendelte, hogy Bonifác vezessen jegyzőkönyvet az egyházlátogatásáról és azt küldje Rómába. Ennek olyan nagy fontosságot tulajdonított, hogy részletesen szabályozta, hogyan készítsék el a beszámolót: a püspök valamelyik társa a nyugodt órákban félrevonulva egy könyvbe vagy füzetbe írja be a tapasztaltakat, egy másik füzetbe pedig a püspökök és más előljárók elleni esetleges tanúvallomásokot. Ha szükséges, közjegyzők segítségét is igénybe vehetik – jegyezze meg az instrukció. Ezt a bekezdést nyilván az itáliai vizitátoroknak adott pápai utasításból vették át, hiszen a Balkánon legfeljebb a török kádikhoz fordulhattak volna.

Miután Bonifác két kijelölt kísérője Rómából Stagnóba érkezett, a vizitátor itt, a püspöki székhelyén készült fel az útra. A raguzaiak azonban félték, hogy a misszió miatt meggyűlik a bajuk a törökökkel, akiknek a városállam adófizető hu-bérese volt, és ezért nem akarták magukkal vinni Bonifácot a Balkánt járó, árukkal megrakott karavánjaikkal, sőt még ajánlólevelet sem adtak neki.²⁰ Az útra ígért pénz sem érkezett meg, Bonifác püspök ki is jelentette, hogy amint Boszniába érnek, az első faluban megáll, és bevárja, küldenek-e neki útiköltséget Rómából.²¹ Sfondrato ekkor Rómába utazott, alighanem azért, hogy pénzt szerezzen. Visszafelé a Balkánra igyekvő misszionáriusok és kereskedők szokott útvonalán haladt: átkelve az Appennineken, Ancona kikötőjéből, a pápai állam adriai kapujából hajózott át Sebenicóba.²² Útközben az uszkok kalózok elfogták, de csodával határos módon, nem

19 Archivum Romanum Societatis Iesu (= ARSI) Vol. Italia 156. Fol. 90/v.

20 Ragusa fontosságára a Balkán ellenreformációjában: *Zdenko Zlatar*: i. m. 225–251. és *Uő*: Between the double eagle and the crescent. The republic of Dubrovnik and the origins of the Eastern question. New York, 1992. 37–45.; *Isztorija Beograda*. Ed. Vasta Csubrilovics. 1. Beograd, 1974. 425–460. különösen 452–456. (*Radovan Szamardzsics*); *Francis W. Carter*: Dubrovnik (Ragusa). A classic city-state. London–New York, 1972. 327–381.; *Stephen Ga-i*: A history of Croatia. New York, 1993. 87–92.; *Vö. Susan Mosher Stuard*: A state of deference: Ragusa/Dubrovnik in the medieval centuries. Philadelphia, 1992. 15–58.; *Bariša Kreki?*: Dubrovnik: A Mediterranean urban society, 1300–1600. Los Angeles, 1997. 321–333.

21 ARSI Vol. Italia 156. Fol. 90/r-v.

22 Az utakra: *Mario Romani*: Pellegrini e viaggiatori nell'economia di Roma dal XIV al XVII. Roma, 1948. 2–3., 68–70.; *Jean Delumeau*: Rome au XVIe siècle. Paris, 1975. 35–45.; *Fernand Braudel*: La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II. I. Paris, 1987. 253–286.; *Sergio Anselmi*: Venezia, Ragusa, Ancona tra Cinque e Seicento. Un momento della storia mercantile del Medio Adriatico. Atti e memorie, serie VII. Vol. VI. Ancona, 1969. 15–31., 40. Ancona és Ragusa kapcsolatára: *Romano Canosa*: Storia del mediterraneo nel Seicento. Roma, 1997. 190–202.; *B.*

bántották. Megelégedtek azzal, hogy Sfondrato kiosztott közöttük néhány magával hozott kegytárgyat, Agnus Dei-medált és a pápától megáldott üdvözlégyet.²³

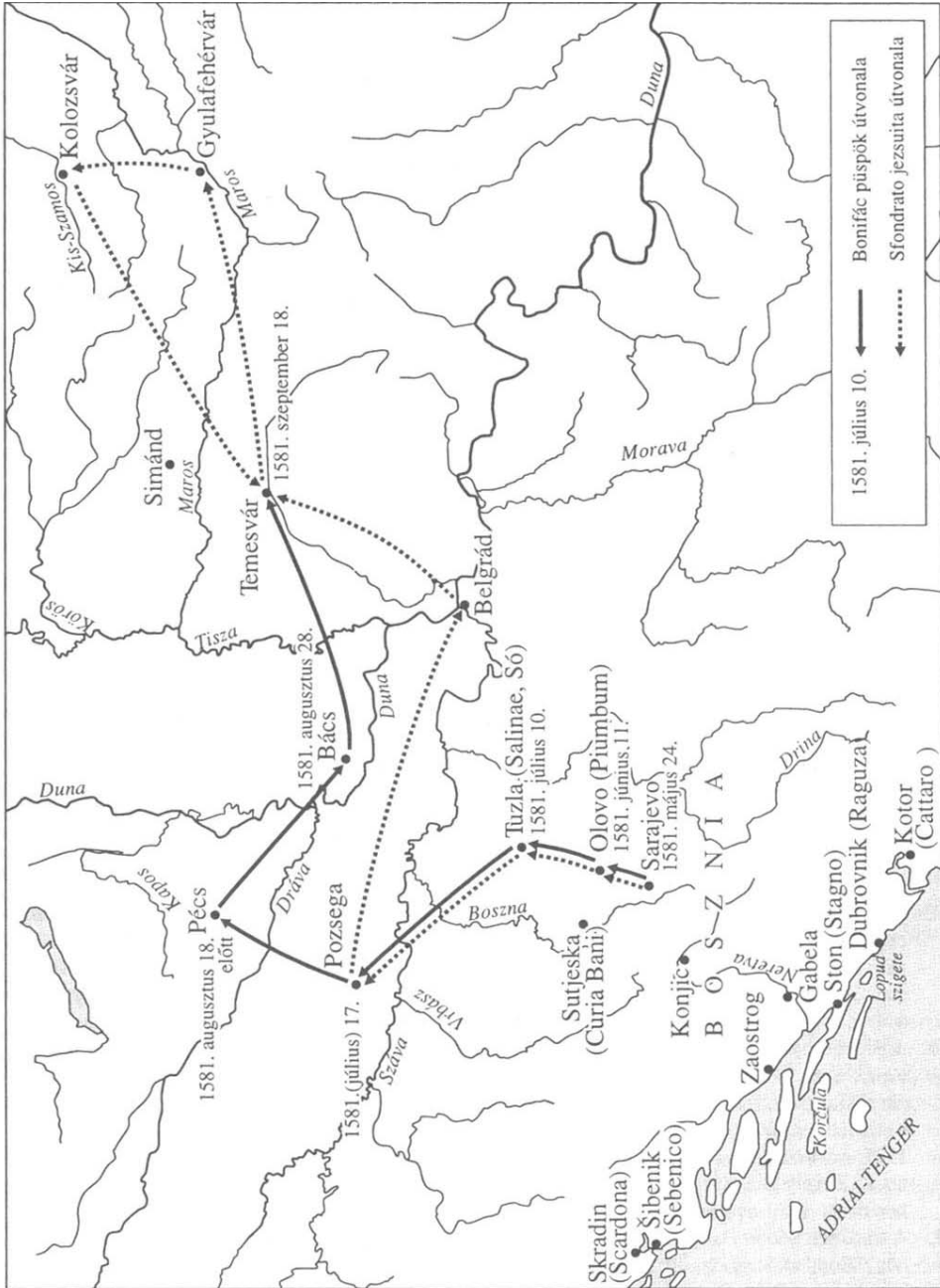
A boszniai és magyarországi út elől 6születei közben a kijelölt vizitátor és a raguzaiak amúgy sem felhőtlen viszonyát egy különös közjáték zavarta meg: 1580. Nagyboldogasszony napján (augusztus 15-én) Stagno raguzni kormányzója a mise alatt kigányolta a papot, amiért az dadogott. Erre a feldühödött pap ledöfte a kormányzót, és elmenekült. Mivel a raguzni nemesek nem tudták elfogni a gyilkost, helyette egy szalmabábut akartak felakasztani, és felszólították Bonifácot, hogy ezt a szalmabábut ünnepélyesen fossza meg a papi méltóságától. Erre a komédiára azonban a püspök nem volt hajlandó. Szembeszállt a raguzni szenátus akaratával, mire száműzték a köztársaság területéről, elfoglalták és feldúlták a stagnói házát. A raguzni szenátust a katolikus egyházzal szembefordító, régebbi eredetű konfliktus emiatt a következőkben annyira elmérgesedett, hogy a városállam végül száműzte a raguzni érseket, Girolamo Matteuccit is, aki egy ideig egy közeli kolostorban talált menedéket, majd 1581 decemberében – Raguzár végleg elhagyva – Rómába távozott. Bonifácot ez a viszály érthető módon magyarországi útja során is foglalkoztatta, Matteucci érseknek Pozsegából erről is írt az egyik most előkerült levelében.

Bonifác, már csak ezen botrányos események miatt is, nem várta be, hogy Sfondrato visszatérjen Rómából, hanem nélküle indult el a Balkánra. Decemberig már bejárta Boszniát és Hercegovinát, feltehetően Antonio Marković boszniai püspök kíséretében. Sfondrato nem könnyen találta meg az átnak indult püspököt, előbb a dalmát szigetek között hajózva kereste, majd Boszniában. A jezsuita 1580. december 15-én már Szarajevóban volt, de még mindig nem tudta, hogy hol jár a tőle alig negyven kilométerre lévő Bonifác.²⁵

Sfondrato leveléből, amelyben részletesen beszámolt az útközben elszenvedett megpróbáltatásairól, kiderül, hogy Bosznia „igazhítű” lakói több mint egy évszázaddal a török hódítás után is őrizték még a keresztény hagyományokat. Muszlini szállásadói kétnapos vendégeske-

Kreki?: Le port de Dubrovnik (Raguse), entreprise d'état, plaque toumante du commerce de la ville (XIII–XVI). In: *I porti come impresa economica.* Ed. S. Cavaciocchi. Firenze, 1988. 653–673.; *Uő: Ragusa (Dubrovnik) e il mare: aspetti e problemi (XIV–XVI secolo).* In: *Ragusa e il Mediterraneo.* Ed. A. Di Vittorio. Bari, 1990. 131–151.; *Sebenico kikötőjére a 16. században: Josip Kolanović: Šibenik u kasnome srednjem vijeku.* Zagreb, 1995. 66–74.

- 23 APF Misc. varie. Vol. I/a. Fol. 132. Az uszkokok történetére: *Carolus Horvat: Monumenta Uscochorum.* I. 1550–1601. Zagrabiae 1910.; *Benda Kálmán: Az uszkokok Tiszántúltra telepítésének terve 1605–1608-ban.* In: *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1977.* Szerk. Dankó Imre. Debrecen, 1978. 195–196.; *Catherine Wendy Bracewell: The Uskoks of Senj. Piracy, banditry and holy war in the sixteenth century Adriatic.* Ithaca, 1992. 20–50., 199–209.
- 24 APF Misc. varie Vol. I/a. Fol. 269.; *Necrologium 423–424.*; *Annales minomm i. m. XX, 223.*; *G. Bašić: i. m. 9–10.*; *Hierarchia catholica i. m. III. 281., 293.* (Matteucci később samói, majd viterbói püspökként Itáliában élt.) XIII. Gergely pápa megróttá a raguzni szenátust, amiért a stagnói püspök házát megrohanták, ládáit feltörték, irományait elvitték: *A. Theiner: Annales i. m. 111. 274.* Bonifác 1581. évi itineráriumból egyértelmű, hogy ez az incidens nem történhetett 1581. aug. 15-én, ahogy azt *Z. Zlatar: Our Kingdom i. m. 168–169.* és a *Necrologium 423.* állítja, hanem csakis egy évvel korábban, 1580 nyarán.
- 25 A töröknek hódolt Balkánon nem könnyen jártak a levelek. Sfondrato Szarajevóból azt írta Rómába, hogy Bonifác Stagnóba írt leveléből megtudta, hogy a vizitátor eredetileg Sutjeskán (Curia Bahiban) akart zsinatot tartani, de a pestis miatt letett erről. Ebben azonban Sfondrato tévedett, mert Bonifác *ugyanaznap* írt a pápának, méghozzá éppen Sutjeskáról (Curia Bani-ból), Szarajevótól mintegy 40 kilométer távolságból. ARSI Vol. Italia 156. Fol. 170. és E. *Fermendžin: Acta Bosnae i. m. 313.* Vö. *Filip Laštrić: Pregled starina bosanske provincije.* Sarajevo, 1977. (Appendix.); *Anto Slavko Kovačić: Biobibliografija Franjevaca Bosne Srebrene.* Sarajevo, 1991. 475.

Raguzai Bonifác útja a török hódoltságban

déssel megünnepelték Szent Miklós napját, majd a jezsuita utazótól a karácsony dátuma, a szentek ünnepe és élete felől érdeklődtek, mert – mint elmondták – az itteni öregek nem akarják elmulasztani sem a karácsonyt, sem a szentek ünnepeit, hiszen ezeket még mindig tisztelik. Amikor a fiaikat körülméltetik, bár keresztény szentek neveit nem adhatják nekik, a „karácsony” nevét (*božic*, illetve névként: *Božo*) szokták a kisfiúknak adni. Sokan közülük ugyan muszlimmá lettek, de ezek a többi muszlimot kevésre tartják, ők maguk csak külsőre Allah követői. Sfondrato valószínűleg nem tévedett, amikor megállapította, hogy ha Isten Boszniát ismét a keresztények kezére adná, ezek a felületesen iszlamizálódott bosnyákok mind visszatérnének a kereszténységhez.²⁶

Sfondrato végül is rátalált Bonifácra, 1581 tavaszán már hármasban vizitáltak. 1581. május 24-én a boszniai püspök mellett a hol olaszul, hol délszláv nyelven aláíró szarajevói kereskedő írtak köszönőlevelet a pápának azért, hogy Bonifác püspököt közérjük küldte.²⁷

Június 11-én pedig a boszniai obszerváns ferences rendtartomány központjából, Olovóból, Antonio Matković püspök és a boszniai ferences előljárók a Boszniában, Hercegovinában, szerb és horvát területeken, és a *Duna mentén (Podunavija)* élő katolikus hívek nevében köszönték meg XIII. Gergely pápának Bonifác kiküldését.²⁸ Ezt a levelet Sfondrato éppúgy aláírta, mint a július 10-én Tuzlából írt köszönőlevelet, amelyben Bonifác püspököt „mint újabb Szent Pált” méltatták.²⁹ Bonifác boszniai itineráriuma nem egyes utat mutat, hanem az egyes helyeket többször is felkeresve, 1580 ősztől 1581 júniusáig járta be e tartományt.

Bonifác Boszniából a magyarországi török hódoltságba ment. A vizitátomak a raguzai érsekhez írt, a feldúlt stagni házában hagyott ingóságai felől intézkedő, most megtalált, igen rossz állapotban levő levelében a dátumból csak a hely: Pozsega és a nap: 17-e olvasható ki, a hónap és az év kitörött.³⁰ Tuzlából, ahol július 10-én találjuk³¹ a vizitátor egy hét alatt Pozsegába érhetett, és mivel ekkor még vele volt Sfondrato, aki legkésőbb július végén elvált a püspöktől, valószínűbbnek tűnik, hogy a levél július 17-én, mint hogy augusztus 17-én kelt. A pécsi püspökségben (Pozsega is ide tartozott) élő keresztények, írta Bonifác, katolikus szájból akarnak hallani Krisztus életéről. Végtelen számú eretnekséget (ez a protestantizmus neve a korabeli katolikus terminológiában) talált itt, írja Bonifác az érseknek, ezeket a tanokat tudatlan és hitelhagyott emberek hintették el az itteni keresztények között. Az eretnekségek azonban erejüket veszítik a krisztusi eucharisztia igazságával szemben – bizakodott. Életük veszélyeztetésével prédikálnak, és gondoskodnak a hívek lelki üdvéről, folytatta a püspök, azaz a török hatóságok aligha nézték jó szemmel az útját.

26 ARSI Vol. Italia 156. Fol. 169/r–v. Bosznia iszlamizációjára: *Noel Malcolm*: Bosnia. A short history. London, 1994. 51–69.; *Ivo Andrić*: The development of spiritual life in Bosnia under influence of Turkish rule. London, 1990. 16–22.

27 *A. Theiner*: Annales i. m. III. 272.; *E. Fermendžin*: Acta Bosnae i. m. 314. A latin regeszta szerint máj. 2-án kelt a levél, a szerbhorvát szövegben azonban máj. 24. áll.

28 Uo.

29 *E. Fermendžin*: Acta Bosnae i. m. 314–319.; *A. Theiner*: Annales i. m. III. 271–273.

30 „Sano et spiritualmente consolato me ritrovo nel vescovato delle Cinque Chiese con molto profilo spirituale in questi poveri tanto desiderosi veder et udire dalla bocha catholica Christi vita.... Sono infinite heresie seminate et incolmate nelle menti di questi poveri christiani, dalli apostati, ignorantissimi et animalissimi homini, le quali se smorziamo con favor della eucharistica verità nella quale è involto Christo, signor nostro”. APF Misc. varie Vol. I/a. Fol. 269/r–v. Mivel a levél végén az aláírás is kitört, az segít azonosítani a levélíró, hogy a levél szövege végig Bonifác jellegzetes betűivel íródott.

31 *A. Theiner*: Annales i. m. III. 273. A dátumban szereplő „in ecelesia Sancia Petri inferiorum pagorum” azonosítására ld. *E. Fermendžin*: Acta Bosnae i. m. 319.; *Julian Jelenić*: Kultura i bosanski franjevi. I. Sarajevo, 1912. 128–130.

Július 25–27-én a vizitátor – mint egy másik, most megtalált levelében megírta a pápának – egyházmegyei zsinatot tartott, arról azonban, hogy ez a zsinat hol volt, a püspök sajnósa nem szólt.³² Bonifác a zsinati határozatok másolatát megküldte Rómába (ezt nem ismerjük), azzal a kéréssel, hogy azokat a pápa hagyja jóvá, és fordíttassa le „szláv nyelvre szerb betűkkel”, mert ezek „ezen pannonok és horvátok, nagyszámú népek” számára készültek. A zsinat helyét alighanem Pozsega és Pécs között kell keresnünk, mert István pécsi plébános két környékbeli társával augusztus 18-án Pécsről mondott köszönetet a pápának Bonifác látogatásáért. (Az azonban, hogy a püspök mennyivel korábban járt náluk, a levelükből nem derül ki.) Az itteni katolikusoknak – panasztolták a plébánosok – nemcsak a lutheránus „pestissel” kell megküzdeniük, de az Erdélyből jött antitrinitáriusok is nagyobb kegyben vannak a töröknél, mint a katolikusok, akiket a muszlimok többistenhívőnek mondanak, mivel hisznek a szentháromságban.³³

Amikor Bonifác Pécsre járt, akkor az egykori püspökváros lakói a 38 évvel korábbi török hódítás óta először láttak katolikus püspököt.³⁴ A vizitátor felkereste a környező falvakat is, hiszen a három plébános idézett levele szerint Bonifác a Duna és a Dráva közötti területet is bejárta. Mivel a zsinati határozatokat a *horvátok és pannonok számára* kellett lefordítani (valószínűleg latinból), joggal feltehető, hogy Bonifác ezt zsinatot a szlavóniai és a baranyai katolikus papok számára tartotta. Ez a „szent szinódus” aligha hasonlíthatott a Milánóban vagy akár Nagyszombaton tartott összejövetelekre, hanem csak néhány plébános félig-meddig titokban tartott találkozója lehetett. A baranyai plébánosok valószínűleg ezen a zsinaton is felvetették a papi utánpótlás kérdését, amiről azután idézett levelükben a pápának is írtak. Azt kérték tőle, hogy mivel püspökük nincs, a pápa engedje meg, hogy István pécsi plébános, ha alkalmas jelöltet talál, azt ő maga pappá szentelhesse. XIII. Gergely válaszát nem ismerjük, de a tridentin zsinat után aligha tett eleget a püspök nélküli papszentelés protestáns eszmékhez közelítő kérésének.³⁵

Augusztus 28-29-én Bonifác újabb zsinatot tartott nyolc, a Szerémségből jött, jórészt bosnyák ferences plébános részére „apud Sanctam Mariam”, azaz Bács mezőváros fél évszázada pusztán álló ferences kolostorában.³⁶ Ezen a zsinaton Sfondrato már nem vett részt, a nyár fo-

32 APF Mise. varie. Vol. I/a. Fol. 277/v.

33 Kiadásai: *Josephus Koller*: Historia episcopatus Quinqueecclesiarum. VI. Posonii, 1806. 336–339. *Josephus Brüsszle*: Recensio universi cleri diocesis Quinqueecclesiensis. H. Quinqueecclesiensis, 1876. 221–224.; *A. Theiner*: Annales i. m. III. 273–274.; *E. Fermendžin*: Acta Bosnae i. m. 316317.; *A. Theiner* és *E. Fermendžin* regesztája szerint egyaránt „Michael parochus Quinqueecclesiensis civitatis et duo vicini” írták a levelet, valójában István a pécsi plébános neve és Mihály volt a bicserdi plébános (Stephanus plebanus Quinqueecclesiensis, Dominus Michael plebanus Bichierdü).

34 „Noster episcopus Quinqueecclesiensis non audet descendere ad nos propter Turcas.” *E. Fermendžin*: Acta Bosnae i. m. 316–317. Vö. *Szakály Ferenc*: Pécs török uralom alá kerülésének történetéhez. In: In memoriam Barta Gábor. Szerk. Lengeári István. Pécs, 1996. 149–163.

35 *E. Fermendžin*: Acta Bosnae i. m. 316–317. A „juxta ritum et consuetudinem sacrosanctae Romanae matris ecclesiae et Sedis Apostolicae eos ordinare posset ad sacros ordines clericatus” megfogalmazás valószínűtlené teszi, hogy a baranyai plébánosok licenciatúsokat akartak volna avatni, ahogy ezt *Fricsy Ádám* gondolja (A pécsi egyházmegye i. m. 75.), és erre aligha kellett volna magától a pápától engedélyt kémi. *Fraknoi Vilmos*: Magyarország i. m. III. 216. véleményem szerint kétszeresen is félreérti a levél szövegét, amikor azt írja, hogy a papok „Miklós pécsi plébánosnak püspökké szentelését kéri.”

36 *Fraknoi Vilmos* a zsinat helyét a Duna északi partján fekvő, Krassó vármegyei Bázias faluval azonosította, de ez a levelet aláíró plébánosok falvaitól légvonalban is több mint 200 kilométerre feküdt. (*Fraknoi V.*: Magyarország i. m. III. 216.) *J. Buturac* a szerémségi Bajinci faluban kereste a zsinatot. *J. Buturac*: i. m. 26. *Fricsy Ádám* a zsinat helyét a szlavóniai Babskára helyezte, ez azonban át csak azért látszik össze-

lyamán elhagyta Bonifác püspököt. Bár forrásaink nem szólnak erről, aligha kétséges, hogy a jezsuita összekülönbözött a püspökkel és ezért Erdélybe, a nem sokkal korábban Kolozsvárott megtelepedett rendtársaihoz ment. A nyáron Sfondrato – mint ezt Kolozsvárott elmondta – Pozsegáról, Belgrádból és Temesvárról írt a generálisnak.³⁷ Július 10-én még Bonifáccal együtt a boszniai Tuzlában találjuk, és – mivel onnan is írt Rómába – minden bizonnyal együtt voltak még Pozsegában is.³⁸ Mivel Temesvár Kolozsvártól – az ottani jezsuiták szerint – tíznapos járóföldre volt,³⁹ és Sfondrato augusztus 16-én érkezett Gyulafehérvárról Kolozsvárra,⁴⁰ feltehetően július végén hagyta el Bonifác püspököt, és Temesváron és Gyulafehérváron át érkezett a kolozsvári jezsuita kollégiumba. Itt Jakub Wujek rektornak részletesen beszámolt a missziójáról, amelyet igen negatív színekben ecsetelt. Nem tudja, hogy mitévő legyen, – mondta Sfondrato a rektornak – visszatérjen-e a vizitátorhoz (aki azonban azt ígérte, hogy maga is eljön Kolozsvárra), vagy maradjon Kolozsvárott, vagy pedig menjen vissza Raguzába.⁴¹ Sfondrato végül is szep-

egyeztethetőnek Bonifác itineráriumával, mert a baranyai plébánosok levelének dátumát (15. kal. Septembris, azaz aug. 18.) szept. 17-nek (= 15. kal. Octobris) fordította. *Fricsy Ádám*: Katolikus iskolák a hódoltságban. In: Pázmány Péter emlékezete. Szerk. Lukács László-szabó Ferenc. Róma, 1987. 363. A zsinatról szóló levelet *A. Theiner* már másfél száz éve kiadta, de a zsinat helyét nem határozta meg. Az iratot újra közlő *E. Ferenc* in a levélben említett Bajiachia helységet első pillantásra nagyon is logikusnak tűnő érvekkel Pajzsos pusztával azonosította, mondván, hogy emellett egy Szűz Mária templom romjai találhatóak, és mert ez egy sűrű erdő közepén fekszik, távol az országúttól, ahol a török katonák jártak, alkalmas hely lehetett a zsinat megtartására. Mivel azonban a levelet elsőként aláíró Gáspár pap a „mezőváros plébánosának” nevezte magát, a zsinatot nem tarthatták egy pusztán, és Babska vagy Bajjinci faluban sem. Bács mezővárosban ekkor is állt (bár szerzetesek nélkül és félig romosan) a Szűz Mária ferences kolostor, Bács latin neve pedig: Bachig. A levelet aláíró plébánosok meg is magyarázták, hogy a zsinat helye a Duna fölött (supra Danubium) volt, és a felsorolt szerémségi plébániákról nézve a Dunától északra fekvő Bács mezőváros Szűz Mária kolostorával valóban a „Duna felett” található. Bonifác éppenúgy ferences volt, mint kísérelője, a boszniai püspök, és a zsinaton részt vevő plébánosok jó része, ez is amellest szól, hogy a bácsi ferences kolostorban gyűljenek össze. *A. Theiner*: Annales i. m. M. 273.; *E. Ferenc* in: Acta Bosnae i. m. 320-321.; *Rupp Jakab*: Magyarország helyrajzi története fő tekintettel az egyházi intézetekre. III. Bp. 1876. 13-19.; *Vályi András*: Magyarország leírása. I. Buda, 1796. 83.; *Karácsonyi János*: Szent Ferenci rendjének története Magyarországon 1711-ig. I. Bp. 1922. 143-144. Az említett Gáspár pap és prédikátor, Bács mezőváros plébánosa minden bizonnyal azonos Olovói Gáspár (Fra Gasparo di Piombo) boszniai ferencessel, aki 1580-tól kezdve sok lutheránust megtérített a Bács megyei Kolluton, Bács mezővárostól mintegy harminc kilométerre. Archivio Segreto Vaticano, Róma, Archivum Arcis. I-XVIII. 4760. Fol. 42v. Erre Stefano Cattabiani hívta fel a figyelmet, segítségét itt is hálásan köszönöm.

37 Sfondrato Kolozsvárott azt mondta Wujek jezsuita rektornak, hogy június-júliusban (itineráriuma alapján valójában csak júliusban) írt Pozsegáról, Belgrádból és Temesvárról a jezsuita generálisnak. Ha a nyáron Pozsegáról írt egy – elveszett – levelet a generálisnak, akkor júliusban minden bizonnyal még együtt volt Pozsegán Bonifáccal, és ez az adat segít a püspök hiányos dátumú pozsegai levelének keltezésében. *Veress E.*: Epistolae i. m. I. 152. Forrásaink nem szólnak arról, hogy Bonifác felkereste volna Belgrádot, de ez igen valószínűnek tűnik, mert ez volt a környék messze legfontosabb városa, sok katolikussal, és a püspök honfitársai, a raguzni kereskedők itt népes kolóniát alkottak. *Z. Zlatar*: Our Kingdom i. m. 121–128.; *Isitorija Beograda* i. m. I. 425–1162.; *Radovan Szamardzsics*: Beograd i Szrbija u szpizima francuszkih zavremenelá: XVI i XVII vek. Beograd, 1961. 408–411., 437.; *Halil Inalcik*: The Ottoman Empire. The Classical Age. London, 1994. 136–146.

38 *A. Theiner*: Annales i. m. III. 271–276.

39 *Veress E.*: Epistolae i. m. II. 54–55.

40 Uo. I. 152., 204.

41 Uo.

tember elején elindult, hogy Raguzán át visszatérjen Rómába, de csak Temesvárig jutott. Itt minden bizonnyal összetalálkozott Bonifác püspökkel, aki a boszniai püspök kíséretében folytatta a körútját⁴²

Bonifácnak szeptember 18-án Temesvárról a pápához írt, most előkerült leveléből kitűnik, hogy nemcsak a városban működött, de kijárt a környező falvakba is.⁴³ Egy fél év múlva a Temesváron élő raguzai kereskedők ezzel egybehangozva azt írták a pápának, hogy a püspök látogatása nagy örömet szerzett nemcsak a temesváriaknak, de a környékbelieknek is. Végtelesen számú eretnekséget találtak – folytatta Bonifác – és több mint hetven faluban olyan keresztetlen embereket, akik nem akarták a keresztséget az eretnekektől felvenni. (Mivel később a lugosi és karánsebesi román katolikus nemesek hatvan katolikus falu számára kértek papot a kolozsvári jezsuitáktól,⁴⁴ a temesközi katolikus falvak száma valóban 60-70 lehetett.) Bonifác arról is beszámolt, hogy a hódoltságban sok olyan pap (valójában nyilván licenciátus) is évekig kiszolgáltatta a szentségeket, akiket nem szenteltek fel. Igen jó keresztények élnek itt Temesvár környékén, írta Bonifác, de nincs, aki vezesse őket. Az emberek azt állítják, hogy harminc éve (azaz, amióta a török elfoglalta ezt a vidéket) nem keresztelt erre felé senki. Bonifác azt írta, hogy mindnyájukat megkeresztelti majd, de csak feltételesen, mert számára elképzelhetetlennek tűnik, hogy ennyi ideig ne fordultak volna meg itt katolikus papok, – informátorai viszont a felszenteltlen katolikus papok, azaz a licenciátusok által kiszolgáltattott keresztséget szemmel láthatóan nem tekintették igazi szentségnek. Azt, hogy a török hódítás és Bonifác útja között eltelt három évtizedben működtek-e felszentelt katolikus papok a Temesköz falvaiban, nem tudjuk. A Temesvárost élő raguzai kereskedők azonban 1582 februárjában ezzel egybehangozva azt írták, hogy az ő papjukon kívül „az egész vidéken, Erdély és a Duna között” nincs egyetlen más katolikus pap sem.⁴⁵ A helybeli raguzai kereskedők papja a raguzai Fra Domenico Giorgio (Dominik Đurđević) domonkos szerzetes volt, aki Temesvár plébánosának nevezte magát, és tanította a gyerekeket az iskolában. Két év alatt 12 eretnek, vagyis protestáns gyereket térített meg, azaz 1580 óta élhetett Temesvárott.⁴⁶ Ugyancsak a raguzaiak írták, hogy egy Gáspár nevű kálvinista az előző napon a *templom ajtaja előtt* tagadta meg tévedéseit, azaz ekkor még volt katolikus templom Temesváron, vagyis nem minden templomot alakítottak mecsetté a török hódítás után.⁴⁷

42 Szántó István kolozsvári jezsuita szept. 21-én antul írt a vatikáni könyvtár órének, hogy Sfondrato, aki augusztusban „Bulgárián és Mysián át” (valójában inkább a Belgrád–Temesvár útvonalon) Kolozsvárra jött, szeptemberben visszaindult Raguzába, majd onnan Rómába megy. *Veress E.: A kolozsvári i. m. 358–359. és Uő: Epistolae i. m. I. 197–199.* Ugyanaznap Wujek rektor is antul írt, hogy Sfondratóval küldött leveleket Raguzába. Uo.

43 APF Misc. varie Vol. Ila. Fol. 277. A török hódoltság alatt élő Temesvárra: *Szentklárvan Jenő: Temesvár szabad királyi város története.* Bp. é. n. 43–50.; *Uő: Temes vármegye története.* Bp. e. n. 334–350.; *Uő: Újabb részletek a délmagyarországi török hódoltság történetéből.* Bp. 1917. 5–7.; *Fodor Pál: A temesvári vilajet a török hódoltságban.* In: *In memoriam Baita Gábor i. m. 195–208.*; *Hegyi Klára: Török berendezkedés Magyarországon.* Bp. 1995. pasim.; *Uő: Törökvilág, rácvilág. História 1992. 1. sz. 8–10.*

44 MAH 11. 631. Johannes Campano levele, 1584. febr. 7.

45 *E. Ferrendžin: Acta Bosnae i. m. 320–321.* Itt mondok köszönetet *Zorán Velagićnak*, aki a cirill betűkkel írt 16. századi szerbhorvát szöveget lefordította a számomra.

46 ARSI Vol. Germania 160. Fol. 221. Uo. Fol. 223.

47 Gáspár 1582. febr. 5-én tért meg. A temesvári bíró és a magyarok is arról írtak a levelükben, hogy „Dobroniky (= Dubrovnik) Frater Dominicus” néhány gyereket tanított Mivel a raguzai domonkos nem tudott magyarul, ezek a gyerekek valószínűleg délszláv anyanyelvűek lehettek. A levelet közli: *Johann M. Preyer: Monographie der königlichen Freistadt Temesvár.* Temesvár, 1853. 157–159. (erre a kötetre Kruppa Tamás hívta fel a figyelmemet, ezt itt is hálásan köszönöm),

Bonifác idézett levelében azt írta a pápának, hogy Temesvárról Erdélybe készül, majd onnan – ha béke lesz, és a vajdák barátságosak a katolikusok iránt – Moldvába és Havasalföldre.⁴⁸ A nagyratörő terveiből azonban semmi sem lett, Bonifác 1582 elején (február 6. előtt) Temesváron, egy raguzai kereskedő házában meghalt.⁴⁹

Raguzai Bonifác missziója tehát Temesváron félbeszakadt. Ha arra keressük a választ, hogy milyen eredményt hozott ez a körút, előbb egy látszólag ide nem tartozó kérdést kell megvizsgálnunk: Bonifác társának, Bartolomeo Sfondrato jezsuitának a tébolyodottságát.

Bonifác püspök halála után Sfondrato Temesváron maradt. Bár február 8-án azt írta a sógorának Raguzába, hogy a tavasz közeledtével Itáliába akar menni, ebből semmi sem lett. 50 Igen hamar köztudottá válhatott, hogy a jezsuita szerzetes elméje elborult. Május 9-én már a távoli Raguzai jezsuita előjárója, Filippo Filippi tájékoztatta erről a generálist, Claudio Acquavivát, aki válaszában megírta, hogy bár eddig azt remélte, Sfondrato betegsége csillapodik, most azonban a temesvári plébános leveléből értesült arról, hogy a kór kiújult.⁵¹ Nyilvánvaló tehát, hogy Sfondrato 1582 tavaszán már jó ideje beteg volt. A generális elrendelte, hogy a kolozsvári jezsuiták menjenek Sfondratóért Temesvárra és vigyék magukkal. Ők azonban húzódoztak a nem éppen kívánatos lakótárs befogadásától, hozzátéve, hogy a törökök sem engednék, hogy a szerzetest akarata ellenére kivigyék a hódoltságból Erdélybe.

A generális azonban továbbra sem tett le arról, hogy Sfondratót eltávolítsa Temesvárról, ezért maga írt neki. Felszólította, hogy jöjjön Rómába és a pápa előtt tisztázza magát. Ha már Sfondratónak az a rögeszméje – magyarázta később Acquaviva –, hogy be kell bizonyítania az ártatlanságát, akkor ezt kihasználva kell elcsalni Temesvárról.⁵² A temesvári plébános, Fra Domenico valóban azt javasolta, hogy ha Sfondrato a jezsuita rend generálisának szavára sem hajlik, akkor maga a pápa adjon neki parancsot a távozásra. XIII. Gergely pápa ugyan nem írt Temesvárra, Santa Severina bíboros viszont igen, ám Sfondrato nem mozdult: 1583. november 10-én Temesvárost halt meg egy ottani raguzai kereskedő házában.⁵³

Szentkláray J.: Temesvár i. m. 48–49. és *Fraknoi V.*: Magyarország i. m. 111. 216–217. (a másik két kiadástól némileg eltérő szöveggel). *Szentkláray J.* szerint a levelet „a szövegben megnevezett Frater Dominicus Dobronics írhatta”, ez azonban nem valószínű, mivel az izes magyar nyelven íródott levél megállapítja róla, hogy nem tud magyarul. Míg a temesvári raguzaiak csak egy, addig a temesvári magyarok három, a városban lévő papról írtak, a másik kettő Antonio Matković boszniai püspök és Bartolomeo Sfondrato lehetett. Ők azonban csak „átutazóban” voltak Temesváron, ezért a temesvári raguzaiak nem is számoltak velük – ez magyarázza a két levél látszólag egymásnak ellentmondó kijelentéseit. *Szentkláray J.* ugyanitt arról írt, hogy Temesvár elfoglalása után a törökök valamennyi templomot mecsetté alakították, de ennek ellentmond a raguzaiak idézett levele.

48 APF Miscellanea varie Vol. I/a. Fol. 277.

49 *E. Fermendžin*: Acta Bosnae i. m. 320–321. Bonifác haláláról beszámol, de a Temesvárost élő raguzai kereskedők erről szóló levelét Sfondratónak tulajdonítja: *Mijo Korade–Mira Aleksić Jerko Matoš*: Jesuits and Croatian culture. Zagreb, 1992. 25–27. Sfondrato halálával szerinte Temesvár katolikus pap nélkül maradt, azonban Fra Domenico Giorgio továbbra is a városban működött. Uo.

50 ARSI Vol. Italia 157. Fol. 19/r–v. Sfondrato végig sk. levele Guglielmo Dondinónak Raguzába. A családi örökségéből küldjön a címzett 20–25 scudot az útra, rendelkezett Sfondrato – ez a levele még semmi jelét sem mutatja annak, hogy ne lenne az eszénél. Valószínű azonban, hogy betegsége szakaszosan jelentkezett Filippo Filippi raguzai jezsuita is azt írta a generálisnak e levél kapcsán: „annak alapján, ahogy írt, épelméjűnek tűnik”. ARSI Vol. Italia 157. Fol. 56. 1583. máj. 10. Kiadása: MAH H. 487. (Én az eredetét használtam.)

51 MAH II. 267–268.

52 Uo. 277. 336–337.; *Veress E.*: Epistolae i. m. I. 225–226.

53 ARSI Vol. Germania 160. Fol. 221. A temesvári plébános részletesen leírta, hogy milyen fortélyal akarta eltávolítani Sfondratót a városból: egy kömyékbeli parasztember hívja el a falujába, hogy kereszteljen és gyóntasson, és így szekerevel feltűnés nélkül elszállíthatja Sfondratót Temesvárról („ut

A temesvári plébános, Fra Domenico és az egyik temesvári raguzai kereskedő leveleiből megismerhetjük Sfondrato betegségét is. A szerzetes – írták – senkire sem hallgat, állandóan magában beszél, ahogy ez az örültek szokása. Azt hajtogatja, hogy az Isten parancsolta meg neki, hogy legyen Temesvárost és keresztelje meg a körülmetélteket (azaz a muszlimokat), és még sok más illetlen dolgot mondott, – tették hozzá óvatosan – amelyek miatt félnek, nehogy a törökök körülmetéljék: nyilván azért, mert szavaiba belemagyarázhatták volna, hogy fel akarja venni az iszlám vallást.⁵⁴ Miket mondott Sfondrato, azt bölcsebbnek látták, ha a török torkában élve nem vetik papírra, de azt tudjuk, hogy a temesvári pasa pártfogolta a jezsuitát.⁵⁵ Sfondrato azt is beszélt, hogy őt Raguzóban árulásért halálra ítélték, és hogy a plébános és a temesváriak megmérgezték, sokszor adtak be neki egy egész csészényi mérget.⁵⁶ Sfondrato szavaiból egy üldözési mániás, tébolyodott ember zavart képzelgéseire ismerhetünk, és ezt a benyomásunkat megerősíti a saját levele is, amelyben leírja, hogy rokonai és legjobb barátai is nagy bajnak tartják, hogy ő még él.⁵⁷

Sfondrato még az előtt, hogy Stagnóból elindultak volna, alkalmatlannak nevezte „az öreg és nagyon kövér” Bonifácot a tervezett misszióra.⁵⁸ Még lesújtóbban nyilatkozott Sfondrato „a missziója nehézségeiről és akadályairól” 1581 augusztusában Jakuti Wujek kolozsvári rektornak, aki mindezt megírta a jezsuita generálisnak: „A pápa eme missziója bizonyára Isten sugallatára született, és Isten egyházának igen hasznos volna ... ha alkalmasabb vizitátort találtak volna. Ezt [Bonifácot] ugyanis vénnek és azonfelül betegesnek mondják, és ami nagyobb baj, *nem épületesen látja el a feladatát*”.⁵⁹

Sfondrato betegsége azért fontos Bonifác püspök a hódoltságban tett körútjának a megítéléséhez, mert erre éppen az ő beszámolóí jelentik az egyik legfontosabb forrásunkat. Ha

reperissent quendam rusticum siói ignotum et ut ipse rusticus fingat venire cum plaustro causa requirendi dominum curatum pro baptisandis non nullis infantibus et confitendis aliquibus infirmis in sua villa”). Uo. Sfondrato halálára: *Veress E.*: Epistolae i. m. II. 30., 40.; MAH II. 563–564., 643.. 669.

54 „Timemus sibi, ne ita demens protulerit aliqua verba, per que issa natio, in quorum moeniis habitamus, potuisset ipsum etiam Tuream fatere, quod esset error pejor priore.” ARSI Germania Voi. 160. Fol. 223. Vö. Uo. Fol. 221. Az előbbi levelet – a közepén egy sort tévedéshől kihagyva – kiadta *Miroslav Vanino* (*M. Vanino*: Bartol i. m. 150–153., itt idézi a másik levelet is). *M. Vanino* úgy vélte, hogy mindkét levél Jakuti Wujek kolozsvári jezsuita rektornak szólt. A két levél címzettje azonban Tornyai (Thomi) Tamás karánsebesi és lugosi bán volt, Id. a levéltári kötetben a levelekhez tartozó címzéseket: Illustrissimo Domino Domino Tornei Thome Ban dignissimo Karan Sebesi et Lugasi patron osservandissimo. Uo. Fol. 222/v. és Fol. 224/v. Tornyai Tamás bán katolikus volt, 1586-han Karánsebesen nagy jóindulattal fogadta Ladó Bálint jezsuitát. Valószínűleg ekkor adta át a bán ezeket a leveleket Ladónak, így kerültek a jezsuita rend római levéltárába. MAH II. 281–282.; *Veress E.*: Epistolae i. m. II. 168–169.; *Pesty Frigyes*: A Szörényi bánság és Szörény vármegye története. I. Bp. 1877. 301–302.; *hányi István*: Lugos rendezett tanácsú város története. Szabadka, 1907. 35–37., 132–133. A levelet idézi *Jesuits and Croatian culture* i. m. 27., de a *circoncisi* szót ariánusnak fordítja.

55 MAH II. 669., 676. A temesvári pasára: *Szentkláray J.*: Temes vármegye i. m. 347.; *Fenyvesi László*: A temesközi-Szörényeségi végvárvidék funkcióváltozásai (1365–1718). In: *Végvárak és régiók a XVI–XVIII. században*. Szerk. Petercsák Tivadar–Szabó Jolán. Eger, 1993. (*Studia Agriensia* 14.) 235–285., különösen 264.

56 ARSI Voi. Germania 160. Fol. 114–115/v. Kiadása: MAH II. 281–283. (Én az eredetit használtam.)
57

ARSI Voi. Italia 157. Fol. 35-a/r–v. Sfondrato levele Filippo Filippinek Raguzóba. Temesvár, 1583. ápr. 12. Kiadása: MAH II. 458–459. (Én az eredetit használtam.)

58 ARSI Italia Vol. 156. Fol. 90/v.

59 *Veress E.*: Epistolae i. m. I. 152.

azonban Sfondrato 1582 tavaszán már jó ideje örült volt, akkor valószínűleg már az előző évben is mindenkiben ellenséget látott. Akkor pedig mindazt a rosszat, amit Bonifácra és a missziójáról az útjuk kezdete óta elmondott, és amelynek a kolozsvári jezsuita rektor is hitelt adott, nyugodtan elfelejthetjük.

Ha hihetnének Sfondratónak, akkor a magyarországi hódoltságban működő első pápai vizitátor útját teljes kudarcként kellene értékelnünk. Valójában azonban Bonifác püspök Temesváron megszakadt körútja rendkívül sikeres volt és igen fontos eredményeket hozott.

Igaz, a nagy összefoglaló jelentés a török uralom alatt élő katolikusokról, amelyet a pápa várt tőle,⁶⁰ aligha készült el, hiszen Bonifác meghalt, mielőtt az útja végére érhetett volna. A püspök azonban útközben írt leveleiben tájékoztatta a pápát mindarról, amit a hódoltságban tapasztalt. Antonio Markovié boszniai püspök pedig, Bonifác egyik útítársa, a vizitátor halála után Temesvárról a pápához indult. A temesvári raguzai kereskedők 1582. február 6-i leveléből kitűnik, hogy a boszniai püspök ekkor még Temesvárost volt, hiszen az előző nap oldozott fel egy kálvinista eretneket. A levelet író kereskedők arra kérték a püspököt, hogy a nevükben is csókolja meg a pápa lábát és számoljon be neki a gondjaikról, azaz a püspök Rómába készült. Markovié azonban 1582. március 8-án, amikor a temesvári magyarok írtak a pápának, még minden bizonytalansággal a városban volt: ezért szóltak *három* köztük lévő papról a temesváriak, akik ezt a levelüket feltehetően szintén a boszniai püspökkel akarták eljuttatni a pápához. Markoviéről többet azután nem olvashatunk a Sfondrato betegségével foglalkozó szépszámu levélben, így joggal feltehető, hogy a püspök megvárva a tél végét, és valószínűleg csatlakozva egy kereskedőkaravánhoz, elindult Rómába, ahol nyilván beszámolt XIII. Gergelynek az útjáról.

Raguzai Bonifác útja így, félbeszakadtn is számos eredményt hozott. A magyarországi török hódoltságot a 17. században bejáró belgrádi missziós püspökök, Marino Ibrisić és Matej (Matteo) Benlić a körútjuk során bémálták a katolikus híveket, akikhez a királyi Magyarországon élő megyéspüspökük nem jutott el: az egyes falvakban a bémáltak számáról készített feljegyzéseik a hódoltsági demográfia fontos forrásai.⁶¹ Mi sem jellemzi azonban jobban a 16. század második felében a hódoltságban uralkodó állapotokat, mint az, hogy ekkor a pápai vizitátornak nem bémálnia, hanem *keresztelnie* kellett, mert a keresztiséget kiszolgáltatott, katolikusnak megmaradt papokból is igen nagy hiány volt.

Bonifác annak a kevés katolikus papnak, akiket útja során a töröknek adózó falvakban mégis talált, zsinatokat tartott: egyet 1581. július 25–27-én valahol Pozsega és Pécs környékén, egy másikat pedig augusztus 28–29-én a szeremsegi papok számára Bácsott. Ezek az összejöveteleken a hódoltsági plébánosok a képzett teológus pápai vizitátort, a tridenti zsinat résztvevőjét hallgatva első kézből értesülhettek mindazokról a bízást forradalminak mondható változásokról, amelyeket a tridenti zsinat a katolikus egyház életében bevezetett.

Bonifác a magával vitt két láda könyvet kevés kivétellel szétszította az útja során, halála után Temesváron már csak nagyon kevés könyv maradt az Iddájában.⁶² Nem tudjuk, hogy az útja

60 Ld. erre XIII. Gergely instrukcióját: *E. Fermentžin*: Acta Bosnae i. m. 331. A pécsi plébános és társai bizakodóan írták 1581. aug. 18-án a pápának, hogy Bonifác szóban mindenről beszámol majd neki, amit szemével látott és füleivel hallott – erre azonban már nem került sor. Uo. 316.

61 *Marko Jačov*: Le missioni cattoliche nei Balcani durante la guerra di Candia (1645–1669). Roma, 1992. I. 276–278., 619–670.; *Borsa Iván–Tóth István György*: Benlich Máté belgrádi püspök jelentése a török hódoltság katolikusairól. 1651–1658. Levéltári Közlemények 1989. 83–142.; *Relationes missionariorum de Hungaria et Transilvana (1627–1707)*. Ed. *István György Tóth*. Roma–Bp. 1994. 177–180.

62 *E. Fermentžin*: Acta Bosnae i. m. 335–336. A megmaradt könyvek között volt tizennyolc breviárium.

elején felsorolt több száz kötetből mennyi jutott a magyarországi hódoltság kevés plébánosának, de akik kaptak ebből, alighanem először olvashatták a tridenti zsinat határozatait.

XIII. Gergely pápa is igen eredményesnek ítélte Bonifác misszióját. 1582. június 29-én, alig pár hónappal azután, hogy Bonifác meghalt – és nyilván azután, hogy Antonio Matković boszniai püspök beszámolóját meghallgatta –, egy másik dél-dalmáciai főpap, a domonkosrendi Agostino Quintio korculai püspök személyében új vizitátort nevezett ki a magyarországi török hódoltságba. Elrendelte, hogy Quintio folytassa Bonifác munkáját, amelyet az itteni népek „nagy hasznára és meglegedésére végzett”, ám a halála miatt annak nagy része befejezetlenül maradt.⁶³ A pápa kis módosításokkal ugyanazokat az instrukciókat adta neki, mint Bonifácnak. Annak azonban semmi jele, hogy Quintio valóban eljutott volna Magyarországra. A pápa másik, a Balkánra küldött vizitátorának, Alexander Komulović sebenicói kanonoknak (aki egy évtizeddel később, 1594-ben, immár pápai követként, Erdélyben is járt), a küldetése viszont igen sikeres volt: hároméves körútja után részletes jelentést készített az Oszmán Birodalomban élő katolikusokról. Ő azonban nem jött Magyarországra, hanem Albániát, Szerbiát, és Bulgáriát járta be.⁶⁴

Bonifác püspök útja nemcsak a hódoltsági papokra, de az egyszerű hívekre is nagy hatást gyakorolt. A török uralom alatt élő magyarországi falvak katolikusai közül ekkor már csak az öregek mondhatták el magukról, hogy valaha láttak eleven püspököt, festményekkel, szobrokkal, oltárokkal díszített, épen álló katolikus templomot. Elképzelhető, milyen hatással volt rájuk az, hogy egyszer csak megjelent közöttük a római pápa személyes küldötte: mintha az égből szállt volna alá, nézhették döbbenetben, úgy jött „mint Isten angyala”.⁶⁵ A következő években több hódoltsági falu és mezőváros lakói fordultak segítségért közvetlenül a pápához. Bonifác megjelenése tudatosította bennük, hogy valahol, túl több országon, a messzeségben van egy „szent atya”, aki gondol rájuk, még ha a saját, a királyi Magyarországon élő püspökeik nem is nagyon törődnek velük. Nem sokkal Bonifác halála után, 1582. február 6-án – mint láttuk – a temesvári raguzni kereskedők küldtek levelet XIII. Gergely pápának. Ebben leírták a dél-magyarországi hódoltságban élő katolikusok sanyarú helyzetét, akiknek határtalan örömet hozott Bonifác látogatása, olyan volt számukra a pápa küldöttének érkezése, mint a sötétben tévelygőknek a fény. A püspök azt tervezte, hogy mivel itt nincsenek katolikus papok, a pápa segítségével iskolát állít fel Temesvárost, amelynek növendékei majd a nép pásztorai lesznek, így gondoskodik a hódoltságban a papi utánpótlásról. XIII. Gergely, aki a papképzésről szóló tridenti határozatok szellemében saját költségén számos szemináriumot állított fel, hogy ott a nem-katolikusok közé küldendő papokat neveljenek, az út elején adott instrukciójában utasította Bonifácot: derítse ki, hol lehetne a török tartományokban iskolákat felállítani, ahol művelt és katolikus iskolamesterek tanítanák a gyerekeket, hogy azután idővel alkalmas papok váljanak belőlük. Ez a Temesváron papokat nevelő iskola minden bizonnyal távol állt volna a római kollégiumok színvonalától – ám ha megvalósul, a hódoltsági katolicizmus fontos intézménye lehetett volna.⁶⁶

63 Uo. Akácsak Raguzni Bonifác, Quintio is jól tudott törökül, továbbá mint dalmáciai, értett szerbhorvátul és jól ismerte a Balkánt.

64 E. Fermentžin: *Aeta Bosnae* i. m. 337–340.; Z. Zlatar: *Our Kingdom* i. m. 205–207.; J. Radovics: i. m. 5.

65 Mint Isten újabb angyala (ut alter angelus Dei), úgy jött közéjük Bonifác, írták a szarajevói katolikusok 1581-ben a pápának. A. Theiner: *Annales* i. m. III. 272. Sziszeki (Pitačić) Márk jezsuitát is úgy fogadták 1588-ban Gyulán a hívők, mint Isten angyalát: „Catholici non secus me ac angelum Dei ingenti cum gaudio exceperunt”. MAH III. 163.; *Karácsonyi János*: Békés vármegye története. Gyula, 1896. I. 278–279.; *Velics László*: Vázlatok a magyar jezsuiták múltjából. I. Bp. 1912. 114–115.

66 E. Fermentžin: *Aeta Bosnae* i. m. 320–321. XIII. Gergely pápa iskolaalapításaira: *Balázs Mihály–Monok István*: Pápai szemináriumok magyarországi alumnusai. Szeged, 1990. 6–12.

Egy hónappal később, 1582. március 8-án Hertzeg István temesvári fobíró és a temesvári magyarok írtak a pápának. Magyar nyelven fordultak hozzá, „hanyat homlok könyörögvén és lábaihoz esvén”: „Szencségedtől igen jó néven vettük, hogy Te Szencséged minket meglátogattál a te tanítóddal és apostoloddal”, Bonifác halála nagy bánatára volt a temesváriaknak. A vizitátor a halála előtt megígérte az itteni keresztényeknek, hogy „egy scolát ... csináltatna Te Szencséged költségeddel”, és kérték a pápát, hogy küldjön a nyelvükön való tanítót, vagyis magyar papot, hogy „a sok lutherségnek és tévelygéseknek vége” legyen. Bízna benne, írták a temesvári magyarok a pápának, hogy amit kérünk, „megadod, mint jó lelki pásztort az ő juhainak”.⁶⁷

Két évvel Bonifác halála után, 1584-ben a simándi hívek fordultak a pápához, a Maros és Körös között, valamint a Temesközben élő „számtalan” katolikus nevében. Megköszönték, hogy XIII. Gergely a vigasztalásukra ideküldte Bonifác püspököt, de ő, az itteni keresztények nagy bánatára, meghalt, mielőtt elvégezhette volna a feladatát. Árván maradtak, mert azt mondták nekik, hogy a pápa egy új püspököt küld majd Bonifác helyett, de hiába várták, nem jött. A temesvári raguzai kereskedőket is hiába kérték, hogy keressenek nekik papot. Ezen kereskedők papja, a már említett Domenico Giorgi domonkos szerzetes évente egyszer vagy kétszer felkereste a légvonalban is mintegy nyolcvan kilométerre lakó simándi híveket. Most azonban Fra Domenico loretoi zárándoklatra indul – írták – és helyette senki sincs, aki ellássa o cet. Ezért megkérték a domonkos szerzetest, hogy keresse fel a pápát, és esdekelve kérje: ne hagyja elveszni „Isten ily nagy népét”.⁶⁸

Minden bizonnyal XIII. Gergely pápának e levelek nyomán kelt felszólítása és a Bonifác püspök útjáról Raguzai ferences kolostorába eljutott híradások indítottak arra 1587-ben egy másik itteni obszerváns ferences szerzetest, Raguzai Bemárdint, hogy beszámoljon XIII. Gergely utódjának, V. Sixtus pápának arról, hogy „*Pozsega és Temesvár tartományokban* és a magyar királyság ... török zsarnokságnak alá vetett részeiben majd száz mezővárosban és faluban igen sok ... keresztény nép pap nélkül szűkölködik”. A pápa engedélyt adott Bernárdin testvéreknek, hogy két másik szerzetessel, egy bosnyák származású máltai bencéssel és egy raguzai domonkossal a magyarországi török hódoltságba utazzon és ott térítsen. Raguzai Bemárdin két évvel később, 1589-ben valóban Erdélyben halt meg mint misszionárius. 1607-ben pedig Antonio Velislavi és Ignazio Alegretti pápai vizitátorokat Rómából szintén *Pozsega és Temesvár környékére* küldték ki – ebből a két városból írt Bonifác püspök annak idején beszámolót, ezekről tudtak elsősorban a pápai udvarban.⁶⁹

Raguzai Bonifác, a magyarországi első pápai vizitátor útja később sem merült feledésbe. 1622-ben a Hitterjesztés Szent Kongregációja bíborosainak írt egy másik raguzai ferences, Paolo Torelli apát, aki magától V. Pál pápától kapta ugyanazt a puszta álló bácsi Szűz Mária-apátságot, valójában ferences kolostort, ahol 1581-ben Bonifác püspök zsinatot tartott. Torelli a kalocsai érsek és a belgrádi (prizreni) püspök vikáriusaként a Duna-Tisza közének déli részén térített, újjáépített két lerombolt templomot, ahová egy-egy papot helyezett.⁷⁰ A következő év augusztusában azután Budára ment, ahol

67 J. Preyer: i. m. 157–159.; Szentkláray J.: Temesvár i. m. 48–9.

68 E. Fermendžin: Acta Bosnae i. m. 336–337.

69 Raguzai Bernárdin: Annales minorum i. m. XXII. 4621163. (N° LXXIII.); Necrologium 426. Velislavi jelentése: Biblioteca Casanatense, Roma, Ms. Cod. N° 2672. X, VI, 20. Fol. 205–206/v. Igen sok hibával, rossz jelzettel, téves dátummal kiadta az egyébként kitért okmánytár: E. Fermendžin: Acta Bosnae i. m. 390–391., a kiadásból még az is lemaradt, hogy a két vizitátort a pápa küldte: „mandati dalla Santità di Nostro Signore.” Ú kiadása: *Tótit István György*: Két pápai vizitátor útja a török hódoltságban 1607-ben. (s. a.)

70 „Andar in visita con pericolo della vita per detta abbazia et altri luoghi delle infedeli col menare seco li Giesuiti et altri sacerdoti e le guardie a spese proprie, dove ancora con licenza procurata ha

Nagyboldogasszony ünnepén az egyik keresztény házában titokban, nagy veszélyek között húsét mondott. Ezen 135 katolikus gyűlt össze, akik már sok éve nem gyóntak, nem áldoztak, mert nem volt papjuk.⁷¹

Torelli apát – azt remélve, hogy kinevezik belgrádi missziós püspöknek –, a ferences provinciálistól egészen a szultán követéig sok mindenkit tanúnak citált, amikor meg akarta győzni Rómát az érdemeiről. A legjobbnak azonban azt tartotta, ha a bíborosoknak úgy mutatkozik be, mint „annak a stagnói püspök úrnak az unokaöccse, akit a szent emlékezetű XIII. Gergely apostoli vizitátorként küldött a hitetlenek földjére” – Bonifác püspök példájára még négy év-tized múltán is érdemes volt hivatkozni.

Amikor Torelli a levelét írta, a magyarországi hódoltsági katolikus egyház és Róma kapcsolatában lezárult az a fél évszázados átmeneti korszak, amely Raguzaj Bonifác 1572. évi útjától 1622-ig tartott. 1622. január 6-án XV. Gergely pápa megalakította a Hitterjesztés Szent Kongregációját, a katolikus missziók munkáját világszerte összefogó és irányító bíborosi tanácsot.⁷² A kongregáció alig pár hónappal a megalakulása után újabb apostoli vizitátort küldött Boszniába és a töröknek hódolt Magyarországra Pietro Massarecchi Szerbiában élő albán pap, a szófiai püspök vikáriusa személyében.⁷³ Ettől kezdve Róma mind rendszeresebb tájékoztatást kapott a török uralom alatt élő magyarországi hívekről, és a korábbi évtizedekhez képest sokkal hatékonyabban tudott törődni a hódoltsági katolikusokkal.

edificate due chiese già destrutte con infinita allegrezza e consolazione di quelle povere anime che sono innumerabili, che erano stati tanti anni senza sacerdoti, sacrifici et sacramenti, alla quale cura in sua assenza ha lasciato doi sacerdoti in luogo suo”. APF SOCG Vol. 382. Fol. 228. 229. (A ferences rend nem ismer apátokat, de ekkor a boszniai ferences kolostorok előljáróit is apátnak mondták olaszul, Id. erre Sfondrato itt közölt levelét.) A délvidéki katolikusokra ld. *Tóth István György*: A mohácsi plébános, a budai pasa és a kálvinista konstantinápolyi pátriárka. Don Simone Matkovic levelei a Hitterjesztés Szent Kongregációjának. In: Ráday Gyűjtemény Évkönyve. VIII. Szerk. Für Lajos–Berecz Ágnes–Szabó András. Bp. 1997. 185–252.; *Uő*: Egy hódoltsági plébános panasza a ferencesek, a jezsuiták és Róma ellen. In: *Miscellanea fontium historiae Europaeae*. Emlékkönyv H. Balázs Éva történészprofesszor 80. születésnapjára. Szerk. Kalmár János. Bp. 1997. 107–112.

71 „Mi son fermato alcun glomo a Buda, specialmente nella festività della Asunta, dove nascostamente e con gran pericolo in una casa di christiani ho celebrato in quel sacro glomo, dove furono cento trenta cinque cattolici, li qualli per molti anni non si erano né confessati, né comunicati, non havendo hauto comodità di sacerdote, rendo passi pericolossi di venirsene. Io per alcuni glomi mi son tratenuto, e confessati e comunicati tutti, e dattoli indulgenza di cinque santi.” APF SC Dalmazia Mise. Vol. 3. Fol. 159. Torsikre vö. Erdélyi és hódoltsági jezsuita missziók. Szerk. Balázs Mihály–Fricsy Ádám–Lukács László–Monok István. I/2. Szeged, 1990. 356–357.; *Krunoslav Draganović*: Izvješće apostolskog vizitatora Petra Masarechija o prilika katol. naroda u Bugarskoj, Srbij, Srijemu, Slavoniji i Bosni g. 1623 i 1624. Starine (Zagreb), 1938. 35.

72 *Djuro Kokša*: L'organizzazione periferica delle missioni in Ungheria e in Croazia. In: *Sacrae Congregationis de Propaganda Fide Memoria rerum*. 1/2. Ed. Joseph Metzler. Rom–Wicr–Freiburg, 1972. 274–285. A Kongregáció és Magyarország kapcsolata: *I. Gy. Tóth*: Relations i. m. 3–9.

73 *K. Draganović*: Izvješće Masarechija i. m. 1–48.; *Tóth István György*: Egy albán érsek a magyarországi török hódoltságban. Pietro Massarecchi belgrádi apostoli adminisztrátor levelei a Hitterjesztés Szent Kongregációjához. In: *Borsa Iván Emlékkönyv*. Szerk. Zsoldos Attila. Bp. 1997. (s. a.); *D. Forlatus*: i. m. VII. 123.; *Marko Jacsov*: Szpisci Kongregacije za Propagandu Vere u Rimu o Srbima 1622–1644. Beograd, 1986. 12–18.

Források

1. sz.

1572. december 18., Raguzai

Raguzai Bonifác stagni püspök levele XIX. Gergely pápához

AZ IRAT: Archivio Storico della Sacra Congregazione de Propaganda Fide, Róma (=APF) Miscellanea varie. Vol. I/a. Fol. 53/r-v.+56/v., eredeti, sk. aláírással, vörös viaszpecsét nyomával.

TARTALMA: *V. Piusz pápa rendeletére az előző évben vizitálta Bosna Argentina ferences rendtartományt, ahol helyreállította a fegyelmet. Az oroszlanok módjára tomboló törökök és a pestis miatt az előző évben többet nem tehetett. Ebben az évben azonban a Dunán és a Száván túl lakó keresztény népeket felkerestette, és némelyeket magához hívatva, megvizsgálta és katolikusoknak találta őket, és csodás módon a katolikus hithez ragaszkodóknak. Sötétségben élnek azonban, mert csalárd papjaik eltakarják előlük a fényt, és a hitet prédikálók hitetlen módon élnek. Ezeket, amikor a közelükben volt, megróttá, hogy térjenek vissza az igazság fényéhez. Tévedéseiket részletesen feljegyezte és megküldte Crivelli bíborosnak, azzal, hogy adja a pápának és az inkvizíciónak. Lelkipásztorokat kér ezeknek a népeknek, amit V. Piusz pápa megígért neki, de a halála miatt az ígéretét nem tudta teljesíteni. A pápa erősítse a keresztények szövetségét, és űzze ki a keleti kigyót a keresztények országaiból, – ha ellenállnak neki, hangya lesz az oroszlanból, mint az előző év eseményei (=lepantói csata) bebizonyították. Néhány ferences Alexandriából Raguzóba jött, ők a húsvéti ünnepeket Jeruzsálemben töltötték, és beszámoltak a jeruzsálemi ferencesek nyomorúságáról.*

Visita di Bosna⁷⁴

Beatissimo patrum patri papae Gregorio ejus nominis XIII. Bonifatius Stagni Ragusini episcopus aeternam exoptat salutem.

Motu proprio felicitis recordationis papae Pii V⁷⁵ praecessoris Sanctitatis Vestrae, Paten Sanetissime, superiori anno fratres provinciae Bosnae Argentinae,⁷⁶ tam in capite, quam in membris visitavi, et ca, quae reformationis indigene cognovi, juxta canonical sanctiones et regularia ordinis institute sacrique Tridentini Concilii decreta riformavi, correxi ad regularemque ordinis reduxi observantiam, altercationes vero, controversial et dissensiones inter fratres repertar pro mea virili componere et extinguere studui. Ministrum⁷⁷ quippe ab eis canonico electum, guardianos et vicarios confirmatos omnes in pacem et spiritus unitatem, ut unum in Christo sentient, adduxi, delinquentes autem reporter juxta excessuum qualitatem, cervato ordinis splendore, ne macula culpae sine decore justitiae romancer, paena affectus castigavi, apostatar ad con reverses, curaro animarum habentes propter legitimorum deffectum pastorum, salutari injuncta paenitentia ab apostasia absolute, ut ministro pareant, subjugavi, cirque sicut et caeteris illius provinciae fratribus, ne more effrenatorum (ut caeperant) equorum consternate, amplius efferantur, statura legesque apostolicce confirmatas comprobataeque auctae, ut frenis salutes frenatos, ira compositor Deo, a quo emme bonum et Sancii Spiritus gratias commendator reliqui. Castore Turcharum causa, in nos leonum modo saevientium, pestisque hone indi furentis, co anno⁷⁸ explore non potui, hoc

74 A lap tetejére ragasztott kis papírlapon, egykorú írással.

75 V. (Szent) Piusz pápa (1566–1572).

76 Ezüsbányái miatt így, „bányavidékinek” nevezték a boszniai obszerváns ferences rendtartományt.

77 Antonio Marković, másként Antonio Poli vagy Polo, Antonio da Suttiesca, 1571-től boszniai provinciális, 1573-tól boszniai püspök, 1581-ben Bonifác útítársa a vizitációs körútján.

78 Azaz 1571-ben.

vero anno ultra fluvios Danubium Sauamque populos christianos ex primoribus visore curavi, et quondam ad me accitos ad visendum perrexi, quos catholicos repperi, mirumque in modum catholicae veritati addietos. Proh dolor, eorum ministri pieni omni dolo maloque eis lumen ostendentes, ipsi in tenebris remanens, praedicantes fidem ipsi infideliter vivunt, hos monitor per exemplum et per ipsummet in locis cum fuerimus vicinioribus obscerando reprehends, ut excussa (Fol. 53/v.) umbrarum caligine ad lumen redeat veritatis. Horum errores diligenter et distinetè adnotatos reverendissimo et illustrissimo cardinali Criuello,⁷⁹ ut Vestrae Sanctitati pioque inquisitionis officio⁸⁰ ostendat, misi. Rogo Parer Beatissime per necessarium nostrae salutis decus, ut populis his catholici dentur pastores, id quippe mihi praecessor Beatitudinis Vestrae⁸¹ promiserat, red morte praeventus efficere non potuit, efficiat, suppleatque Beatitudo Vestra (potent nam), ut grex Christi Vestra Beatitudine auctore per virtutem Evangelü in odorem suavissimum fiat hostia viva sancta, Deo placens. Caeterum Beatitudo Vestra foveat foedus et unitatis inter christifideles vinculum, dona certe de coelo mundo data, et orientalem serpentem ab christiana haereditate expellere satagat. Sathanas nam, cujus membrum isle est, tertiam stellarum partem sua traxit cauda,⁸² ipse tres mundi paucis exceptis parses tyrannico suo suppeditavit impone, ut loo fortis, cum ei non resistitur, est, red ut formica, quando⁸³ resistitur, debilis, quod rei eventus elapse monstravit anno,⁸⁴ siquidem in hoc foedere Christus Dei virtus Deique sapientia est virtus ad resistendum sapientia ad disponendum. Quidam ex fratribus huc ad nos Alexandria venerunt, qui sacratissimum Pascha hoc anno⁸⁵ Hierosolimis⁸⁶ peregerunt, narrantes illos pauperculos fratres Hierosolimam incolentes ministros Christi et cultores famem et extremam (ultra verbera, carceres, minas, extorsiones) nuditatem pro Christi nomine pati, quos Sanctitati Vestrae quam maxime commendo, Deus qui nune sibi⁸⁷ virtutis materiam illustrandae paratam praebet, Vestram Beatitudinem insplendenti catholico apostolicoque throne diu sospitem server, Ecelesiae suae custodem, cui ut Christi vicario magna cum reverentia pareo, simulque cum tora Stagni⁸⁸ ecelesia (ut prius promisi) me fidelem premuto et quantus⁸⁹ sum ad Vestrae obsequium Beatitudinis offero. Vale Parer Sancte, et cultori tuo⁹⁰ cum grege bene precare.

Datum Ragusii sub die XVIII. Decembris 1572.

Vestrae Sanctitatis⁹¹ humilis servus et cultor
Bonifacius episcopus Stagni Ragusini

79 Alessandro Crivelli (+ 1574. dec. 22. Róma), 1561-től Cerenza és Cariati püspöke, 1561 és 1565 között spanyolországi nuncius, 1566-tól biboros.

80 A Szent Officium, az inkvizíció.

81 IV. Piusz pápa (1559–1565).

82 Utalás a Jelenések könyvére: Az égen tűzvörös sárkány tűnt fel „et cauda ejus trahebat sortiam partem stellarum caeli, et minit eas in terram”, de Szent Mihály arkangyal legyőzte a szömyet. Jelenések 12,4.

83 Kihúzva: non.

84 A lepantói csatára utal: 1571. okt. 7-én a keresztény flotta nagy győzelmet aratott a török gályák fölött. Raguzai Bonifác, mint dalmáciai, érthetően érdeklődött a török flotta mozgása iránt, 1573. szept. 4-i levelében pl. részletesen beszámolt Como bíborosnak az oszmán flotta visszavonulásáról Lepanto kikötőjébe. APF Mise. Varie Vol. I/a. Fol. 70. A lepantói csatára: *Zimányi Vera*: Lepanto, 1571. Bp. 1983.

85 1572. ápr. 6. húsvétvasárnap.

86 Jeruzsálem.

87 Eredetiben így.

88 Stagno, horvátul Ston, dalmáciai kikötőváros Raguzza közelében, ennek püspöke volt a levélíró.

89 quantus szó tévedésből kétszer.

90 A levélíró.

91 Innentől sk. aláírás.

(hátlapja:) Fol. 56/v.

Beatissimo Patri et Domino Nostro papae Gregorio XIII.

L. S. (vörös viaszpecsét halvány nyoma)

Ragusii, (15)72, episcopus Stagni Ragusini, die XVIII. Decembris.

2. sz.

1580. december 15., Szarajevó

Bartolomeo Sfondrato jezsuita levele Olivier Manare-rak,
a jezsuita rend generális vikáriusának

AZ IRAT: Archívum Romarum Societatis Iesu, Róma (=ARSI) Italia Vol. 156. Fol. 169–170/v., végig sk. eredeti, vörös viaszpecsét nyomával.

TARTALMA: *Stagnóba érve megtudta, hogy Raguzni Bonifác Sütiescában akart zsinatot tartani, de mivel ott a pestis tombolt, ehelyett elhatározta, hogy Erdélybe megy. A levélíró ezért a Neretvához ment, de a rossz idő miatt nem indult karaván. Ezért megállapodott egy törökkel, aki azonban hat napi út után a rossz idő miatt más törökökre bízta a levélíró, akik egy tanyára vitték, ahol igen jól bántak vele. Másnap Szent Miklós napja volt, és a törökök a rokonaikkal két napig ünnepeltek. Háromnapi állandó esőben megtett út után ért Szarajevóba, azzal a szándékkal, hogy Belgrádba, majd Temesvárra, Erdély határára megy. Úgy gondolta, hogy így odaér, még mielőtt a vízilótor továbbmenne Havasalföldre, ahová nem lesz könnyű követnie őt. Itt azonban megtudta, hogy a vizitátor már nyolc nappal korábban Stagnóba indult, hogy onnan Albániába, majd Szerbiába menjen, így a levélíró is kénytelen visszafordulni. Visszamegy Raguzóba, és megvárja, hogy induljon karaván.*

Az itteniek közül sokan, mivel a törökök külön adóval gyötörték őket, elhagyták keresztény hitüket, de a falusi mohamedánok sokat megtartottak a kereszténységből. A törökök, akiknél elszállásolták, megkérdezték, hogy mikor lesz karácsony. Az öregeik ugyanis nem akarják elmulasztani sem a karácsonyt, sem a szentek ünnepeit, akiket még mindig tisztelnek. Amikor a kisfiaikat körülméltetik, bár keresztény szentek neveit nem adhatják nekik, a karácsony nevét azonban szokták a fiúknak adni. Sokan közülük ugyan muzulmánná lettek, de a muzulmánokat kevésre tartják, csak külsőleg mohamedánok. Nincs senki (keresztény pap), aki segítené őket. Ha Isten Boszniát ismét a keresztények kezére adja, mind visszatérnek a kereszténységhez, most is nagy örömmel hallgatták, ahogy a szentek életéről beszélt nekik.

Szarajevó Bosznia fővárosa, 18 ezer házzal. Itt ötezer katolikus él, akik kereskedők és rab-szolgák, az obszerváns ferencesek gondoskodnak róluk. Hercegovinában, háromnapi járóföldre, szintén sok keresztény él, de jórészt görögkeleti szerbek. Itt mindennap misézett és gyóntatott, itt marad a karácsonyi ünnepekre, Raguzóban úgyszólván pár napot a határon kell várnia a pestis gyanúja miatt. Bonifác püspök az itteni szandzsákbégtől egy menlevelet kapott, egy másikat pedig a kádi-tól, amelyekben elrendelték, hogy egyházlátogató útját egy török se akadályozza. A szarajevói keresztények közössége egy levelet küld a levélíróval a pápának, amelyben megköszönik, hogy gondolt rájuk és vizitátort küldött hozzájuk.

Molto Reverendo in Christo Padre. Pax Christi etc.

Alli 22 del passato⁹² scrissi a Vostra Reverentia qualmente mi partirò da Ragusi per venir qua nella Bossina per accompagnarmi col visitatore et gionto a Stagno per una lettera scritta al suo vicario intesi qualmente detto monsignor dovea far la sinodo a Bano,⁹³ come luogo più commodo per tutti gli abbiti et prelati di Turchia, ma che per essere quel luogo

92 A levelet Id. APF Miscellanea varie Vol. I/a. Fol. 132–133/v.

93 Curia Bani, Suti eska, boszniai város Szarajevótól 40 kilométerre északnyugatra.

poi infetto di peste, havea deliberato passar in Transilvania,⁹⁴ così io quanto prima andai a Narenta⁹⁵ et poi alla Gabela,⁹⁶ et perché per gli tempi contrarli di piogge (essendo la più triste stagione del anno che il primo del presente mi posi in camino) non vi era occasione di carovana,⁹⁷ dopo di essermi ivi fermato tre giorni col consiglio d'un christiano de primi di quel luogo, al qual fui con lettere di Ragusi raccomandato, feci accordo con un Turco, qual promise a salvamento condurmi a questa città, ch'erano 6 giornate di camino, nondimeno la seconda giornata pentitosi d'essersi partito da casa in quo tempi, fatto l'accordo con alcuni Turchi, che lor mi conduceessero sino qua con dir che al luogo, al qual dovevamo andar la sera, non vi era fieno per gli cavalli, ma che l'istessa sera io potevo andar con quo' Turchi ad un lor casale et poi seguir il viaggio, con tutto che fosse ubligato a riportar una mia lettera a quel christiano d'havermi qua menato, fui astretto haver⁹⁸ pazienza, et con quo Turchi caminando buona parte della notte fra monti et boschi con non poco sospetto gionsi al casale, fui da loro con assai humanità et cortesia trattato, et il giorno seguente essendo la festa di San Nicolò⁹⁹ non volsero quel giorno caminar, havendo nella solennità di quel santo convittato alcuni Turchi lor parenti, et tutto quel giorno consumarono in mangiar et bere, et anco un'altro giorno, il giorno della Concettione,¹⁰⁰ si ponemo in camino et dopo tre giorni con continove piogge qua gionsi con gratia di Dio Nostro Signore, con animo di passarmi a Belgrado, et poi Temisuar,¹⁰¹ qual città è circa gli confini di Transilvania, tutto ciò a fine di potermi¹⁰² gionger là, prima che il visitatore passasse nella Valachia, dove non così faci) cosa mi sarrebbe stata a seguirlo, nondimeno tosto ch'io qua gionsi, intesi, qualmente detto visitatore otto giorni prima di qui partito per (Fol. 169/v.) Stagno con animo di andar in Albania, et poi Seruia. Mi dispiacque assai il non haverlo potuto incontrar per via, et haver fatto questo viaggio per havermi a ritornar a dietro, ho scritto a detto monsignore ch'io quanto prima potrò ritorarò a Ragusi, così sto aspettando l'occasione che si parti la carovana, li disaggi et fatiche in far questi viaggi non si possono dir, l'asprezza de monti, l'incommodità della via, et gli grandi freddi, che qui sono, tal che per la via tanta comodità havevo per il vivere et dormire, quanto portavo meco sopra il cavallo. Quanto alli christiani, tuttavia questa christianità va mancando, molti casali nel tempo della lega¹⁰³ lasciorono la fede christiani, essendo molto angariati da Turchi, specialmente di pagar un scuto¹⁰⁴ per ciascheduno, il che gli Turchi non pagano,¹⁰⁵ nondimeno gli Turchi paesani delle ville molto ritengono ancora di quella pietà christiani. In compagnia de Turchi, con quali venivo, fui alloggiato in casa de Turchi, mi dimandavano, quando salrebbe il giorno di Natale,¹⁰⁶ et dimandand'io loro, come honoravano le feste, che proprie erano de christiani, essendo lor Turchi, mi risposero che tal consuetudine è di lor vecchi, né la vogliono lasciar di guardar il glomo di Natale et feste de santi, a quali sempre

94 Sfondrato téved: éppen ugyanaznap, amikor ezt a levelét írta, írt Bonifác Curia Baniból Rómába.

95 Neretva folyó, ennek partján feküdt Gabela.

96 Gabela, boszniai város a Neretva partján, nem messze a tengerparttól.

97 A raguzni kereskedők karavánjaihoz szívesen csatlakoztak a Balkánt járó misszionáriusok.

98 Utána kihúzva: buona.

99 Dec. 6.

100 Conceptio Mariae, december 8.

101 Temesvár, Timișoara (Románia).

102 Utána kihúzva: prima.

103 A Szent Liga háborúja a törökökkel: 1571–1573.

104 Scudo, római pénz.

105 Dzsizje, a nem mohamedán lakosság által fizetendő fejadó.

106 Karácsony.

hebbro divotione, affermando che nella circoncisione de lor figliuoli, benché tutti gli altri nomi de' santi de' christiani siano mancati, tuttavia resta il nome di Natale,¹⁰⁷ che communemente si suole imponere, molti di questi sono rinegati di maniera che poco tengono del Turco, ma per loro nell'esteriore basti dimostrarsi Turco honorando Dio, et vivendo bene, frequentando la moschea, così se la passano credendo salvarsi, né vi è chi lor aiuti o habbi ardir di aiutargli o lor stessi di dimandar aiuto, così vivono questi infelici anime, stetti una notte a Cogniza,¹⁰⁸ dove alloggiando a casa d'un Turco mi disse con ogni amorevolezza ch'io non volessi haver a schifo, che lui con la sua casa fosse Turco, et che nel ritorno potevo alloggiar et starvi in casa sua, come nella mia propria, et credo veramente, quando Nostro Signore Dio concedesse questo paese in mano de christiani, (Fol. 170.) tutti ritornarebbono christiani, che tuttavia si compacciono molto a sentir la vita de santi.

Questa città¹⁰⁹ e la principale et come metropoli di questo regno della Bossina, haverà da dieciotto milla case, vi saranno dentro da cinque milla christiani della chiesa Romana fra gli mercanti et schiavi et schiave, attendono ad aiutargli questi padri degli osservanti di San Francesco.

Già sarà 120 anni fu questo regno occupato da Turchi,¹¹⁰ sono di tanta bontà et pietà, quanto mai io mi habbi veduto altri christiani, avanti ad arivar a questo regno vi è il paese del ducato di Charzegouina¹¹¹ per tre giornate, nel qual vi sono molti christiani, ma per la maggior parte scismatici Serviani.¹¹² Ho qui celebrata la messa ogni giorno et confessati alcuni, mi fermarò qui per le feste del Natale, tanto più che a Ragusi mi conviene per alcuni giorni star al confine per il sospetto della peste, ch'è in questi contorni. Monsignor visitatore ha ottenuto qui dal Sangiaco¹¹³ una ampia patente et un'altra dal Caddi,¹¹⁴ nelle quali comandano a tutti gli Turchi et ufficiali o ministri che niuno di loro habbi ardir d'impedirlo che non posi visitar gli christiani, et insegnar loro il modo di osservar la legge del Ingil, come lor dimandano l'Evangelio, anzi debino favorirlo, poiché mosso da buon zelo come persona di virtù et dottrina viene a occuparsi in così pia fatica, la comunità de christiani di questa città mi hanno consignata una lettera per Nostro Signore,¹¹⁵ nella qual ringraziano Sua Beatitudine della memoria che tiene di loro in far siano visitati et aiutati, qual mando a Vostra Reverentia et con questo pregando Vostra Reverentia haver memoria di me negli santi sacrifici, et oration sue con tutti gli padri et fratelli, farò fine. Di Sergio di Bossina, alli 15 Decembre 1580.

Di Vostra Reverentia
minimo figlio et servo in Christo
Bartholomeo Sfondrato

107 Szerbhorvátul: božić, a keresztnév: Bozo, vagy Bozidar.

108 Konjic, boszniai város Szarajevótól nyugatra.

109 Szarajevó.

110 Boszniát 1463-ben, azaz 117 évvel korábban foglalták el a törökök.

111 Hercegovina, amelyet Szent Száva (Sveti Sava, San Saba) hercegségének is neveztek.

112 Görögkeleti szerbek.

113 Szandzsákbég

114 Kádi, török bíró.

115 NM. Gergely pápa (1572–1585).

(hátlapja:) Fol. 170/v.

Al molto reverendo in Christo padre il padre Oliverio Manareo vicario generale della Compagnia di Giesù.¹¹⁶ Roma.

L. S. (vörös viaszpecsét halvány nyoma)

3. sz.

1581. szeptember 18., Temesvár

Raguzai Bonifác stagnói püspök levele XIII. Gergely pápához

AZ IRAT: APF Miscellanea. varie Vol. 1/a. Fol. 277. + 280/v., végig sk. eredeti, vörös viaszpecsét halvány nyomával.

TARTALMA: *Temesvárost vannak, Erdély határán. Mindenfelé végtelen számú eretnekséget találtak, és több mint hetven faluban keresztelelen embereket, akik Pieni akarták a keresztséget eretnekektől felvenni. Sok papot nem szenteltek fel, és mégis sok éven át kiszolgáltatták a szentéseket. Ezeket a papokat a levélíró felfüggesztette (eltiltotta papi hivatásuk gyakorlásától), akárcsak a katolikus papok által (treni szabályosan) felszenteltek. Ez ügyben a pápa döntését várja, mert a nép katolikus papokat akar, de nincsenek. A pápa döntse el, újra fel kell-e szentelnie az ilyen papokat. Itt az embereknek, ahogy állítják, harminc éve nem szolgáltatták ki a keresztséget, mindannyiukat feltételesen megkereszteli, mert lehetetlennek tűnik, hogy ne lettek voltra itt katolikus papok. Igen jó keresztények ezek, de nincs lelki vezetőjük. Erről hazatérése után többet mond a pápának, most Erdélybe indul a katolikusok megsegítésére, majd onnan, ha béke lesz, Havasalföldre és Moldvába.*

Szert Jakab napján és a két következő nap zsinatot tartott, (ennek határozatait) megküldte a pápának, kéri, hogy a pápa hagyja jóvá és fordítsa le szláv nyelvre szerb betűkkel, mert az az itteni nagyszámú pannon és horvát részére készült.

Sanctissimo Padre.

Siamo qui in Themisuario, città di Ongaria alli confini di Transilvania posta, dove per tufi gli contorni troviamo infinite heresie, et populi non baptizati, non havendo voluto receiver baptismo santo dalli trinitarū¹¹⁷ et heretici, et sono in numero più di setanta ville. Iddio sia quello, che ci dia vigore compir gli pii desiderii di Vostra Santità, et le nostre fatiche non siano vane, ho scritto all' eminentissimo Santa Severina,¹¹⁸ di molti preti sono per queste ragioni non ordinati et molti anni hano ministrato, li quali ho suspeso insieme con quelli, li quali sono post hoc nefandum factum¹¹⁹ a catholicis ordinati. La Santità Vostra ordinarà, quod de eis sit agendum, populus clamat et sacerdotem petit catholicum, non habemus, si issi sint reconciliandi et reordinandi an non, Sanctitas Vestra ordinet et praecipiat, quod agendum, sono questi populi, li quali da trenta anni in giù, ut aiunt, non sono baptizati, turi sub conditione baptizaremo, perché mi par imponibile che non siano stati sacerdoti catholici, loro sono ottimi christiani, ma senza la guida spirituale. Di questo al mio salvo ritorno alucha¹²⁰ raggionarò con Sua Santità,

116 Két szó a pecsét felnyitásakor kiszakadt. Olivier Manare korábbi franciaországi provinciális Eberhard Mercurien generális halála (1580. aug. 1.) után Claudio Acquaviva generális megválasztásáig irányította a jezsuita rend ügyeit. (Gyepes András: A jezsuita rend generálisai. Bp. 1935. 19–21.)

117 Nyilván antitrinitárius.

118 San Severina bőoros, Giulio Santorio (Sanctorius). 1566-tól a dél-itáliai Santa Severina város érseke, általában ezért Santa Severina vagy San Severina kardinálisnak nevezik, a Balkán szakértője a kúriában. 1570-től bíboros, meghalt Rómában 1602. máj. 9-én.

119 Minden bizonnyal a reformációra céloz.

120 Eredetiben így, a lunga helyett.

passarò in Transilvania in agiuto delli pii et catholici, di puoi al Valacho et a Moldauo, se signor Pietro ¹²¹ sarà posto in possesso et se in pace sarà il (Fol. 277/v.) paise, mi trasferirò al Valacho, et Moldauo, con gran favore de questi principi.¹²² Abbiamo celebrato la santa synodo il di Santo Jacobo di luido¹²³ et altri dua sequenti giorni, la copia della quale ho mandato a Vostra Beatitudine per mano dell'illustrissimo Santa Selaerina, prego con la sua summa authorità lo confirmi et lo facia tradure in lingua Slava iri carathere Serviano,¹²⁴ perché è fatto per questi Pannoni et Crovati, populi copiogi.¹²⁵ lo sotto la mia vechiaia servo con gran prontezza ¹²⁶ di animo et prego che si facino le orationi per tuti noi, aciò Iddio ci liberi da ogni mal in caso, tuti insieme con me prostrati in terra dimandiamo la sua santa beneditione et baggiano gli suoi santi piedi, con che faccio fine, senza fine chino terra a Sua Beatitudine manendo.

da Themisuario, il di 18 settembre 1581.

Di Vostra Beatitudine
humile servo et visitatore
il vescovo di Ragusa ¹²⁷

(Hátlapja:) Fol. 280/v.

Sanctissimo Patri Domino Domino Nostro Gregorio papae XIII Christi vicario et Sancii Petri apostoli successorii¹²⁸ dignissimo.

(15)81/ 18 di settembre, vescovo di Stagno

L. S. (vörös viaszpecsét halvány nyoma)

ISTVÁN GYÖRGY TÓTH

BONIFACE OF DUBROVNIK, THE FIRST PAPAL VISITATOR TO TURKISH-OCCUPIED HUNGARY (1581–1582)

Boniface of Dubrovnik – a Franciscan monk and the Bishop of Stagno – was the first visitator to be sent by the Pope to the Catholics in Hungary living under Turkish rule. Analysing the content of letters of the Bishop, which were recently discovered in the Rome archives, and employing a new interpretation of sources first published as early as 150 years ago, the study reconstructs both the 1572 mission of the visitator (which was previously known only through references) and his second mission in 1581.

On a visit to northern Bosnia in 1572, Bishop Boniface sent his deputies to Christians living in the Turkish-occupied territories of Hungary. In a letter written at the time, he recorded that the Christians remained very loyal to their Catholic faith, but were living in error because they only had Protestant priests.

121 Sánta Péter (Petre Şchiopul) moldvai vajda, először 1574 júniusától 1577 novemberéig, másodszor 1578 januárjától 1579 novemberéig, majd 1582 szeptemberétől 1591 augusztusáig harmadszor is.

122 Havasalföld fejedelme ekkor Mihnea Turcitul (1577 szeptemberétől 1583 júliusáig).

123 Eredetiben így, luglio helyett. Szent Jakab napja: júl. 25.

124 Szerbhorvát nyelvre cirill betűkkel.

125 Eredetiben így, copiosi helyett.

126 Írva, rövidítésjel nélkül: promza.

127 Az il vescovo di Ragusa szavakat Bonifác püspök utólag, széljegyzetként írta be, amikor látta, hogy nem tüntette fel a nevét. Nem azt akarta mondani, hogy ő a raguzai püspök (Raguzónak érseke volt), hanem azt, hogy Raguzai (Bonifác nevű stagnói) püspök.

128 A szó a pecsét felnyitásakor jórészt kiszakadt.

Later, in 1580, charged by Pope Gregory XIII, Bishop Boniface set out for Bosnia and the Turkish occupied territories of Hungary as visitator apostolic, that is as papal emissary. (He was accompanied by the Dubrovnik Jesuit, Bartolomeo Sfondrato, and the Bosnian bishop, Antonio Matković.) In Bosnia – as Sfondrato describes in a letter written on the journey – they found many Muslims who still celebrated Christmas and other holy days. In 1581, after his visitation to Bosnia, Bishop Boniface arrived in Hungary, where he found that there was a great shortage of Catholic priests. Indeed priests in the occupied territories were so few in number that the papal visitator himself was required to hold christenings. The letters of Boniface also indicate that in the occupied territories, owing to the severe shortage of Catholic priests, laymen substituting for priests – i.e. non-ordained *licenciati* – were holding christenings. On 25 July 1581 somewhere in the area of Pécs and Pozsega and again on 28 August – this time in the abandoned Franciscan monastery of Bács – Boniface held synods for the Catholic priests of the occupied territories. As a former participant in the Council of Trent, Boniface was able to inform the parish priests of the Catholic reform and its revolutionary innovations; he also handed out books, listened to the problems of the parish priests living under Turkish rule, and reported on what he had heard to the Pope.

Bishop Boniface had also planned to travel to Transylvania, Moldavia and Wallachia, but his journey was cut short by his death in Temesvár in early 1582. The abrupt manner in which the tour ended did not, however, diminish its important achievements; overall the tour had been a great success. It was from Boniface that the Pope received his first direct information – since the taking of the territories by the Turks – about the local Catholic church, its congregations and its priests. Somewhat later, Pope Gregory XIII nominated a new visitator to Turkish-occupied Hungary in the person of the Bishop of Korcula, Agostino Quintio. It was intended that Quintio continue Boniface's tour, but in fact he did not come to Hungary. Subsequently, in 1607, Pope Paul V sent two more visitators to the territories.

The visit of Bishop Boniface not only offered support to the priests in the occupied territories; it also exerted a great influence on humble local Catholic congregations that had been rather led astray by the Reformation and the Turkish invasion. 'Like an angel of God'; thus was Boniface of Dubrovnik received by local believers. His presence made them aware that the head of the Church – the Pope – *was* thinking of them, even if their own bishops living in Habsburg Hungary had tended to ignore them. After Boniface's death, Catholics in the occupied territories turned directly to Gregory XIII, writing several letters in which they requested him not to abandon them, but to establish a school in Temesvár and to send them a priest.